

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

YIL: 20 CİLT: 17 SAYI: 65 /2004

Baskı Tarihi: Haziran 2004

Kurucusu

İsa Yusuf ALPTEKİN

İmtiyaz Sahibi

M. Rıza BEKİN

Yazı İşleri Müdürü

Hamit GÖKTÜRK

Editör

M. Ali ALİOĞLU

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Abdulkadir DONUK
Prof. Dr. S. Mahmut KAŞGARLI
Prof.Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Doç.Dr. Timur KOCAOĞLU
Dr. Yakup BUĞRA
Abdulhamit AVŞAR
Abdulhalil KASIM
Abdulhabir ALİOĞLU

Abone -Reklam ve Dağıtım Sorumlusu

Alimcan KARLUK

Abone Şartları

Yurt içi (Yıllık): 10.000.000 TL

Yurt dışı (Yıllık) : 20 \$ (20 €)

Fiyatı: 2.500.000 TL.

Banka Hesap Numarası

Akbank Yusufpaşa Şb. İst.

832-601 DHM

Posta Çeki No: 1661110

İdare Yeri

Doğu Türkistan Vakfı Dedeefendi cad. No: 4
(Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa
Medresesi) 34470 Şehzadebaşı - İstanbul-
TÜRKİYE

Tel: +90 212 519 46 67 -519 07 86

Fax: + 90 212 519 09 88

*Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler
yazarına aittir. Doğu Türkistan Vakfı'nı
bağlamaz. Dergideki yazı ve resimler kaynak
gösterilerek kullanılabilir.*

İçindekiler

1. Doğu Türkistan Üzerine
Muzaffer Özdağ.....2
2. Türkiye-Çin İlişkilerinde
Doğu Türkistan'ın Yeri
M.Rıza Bekin7
3. Çinlilerin Gök-Türkleri
Bölme Faaliyetleri
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl.....12
4. Doğu Türkistan'ın
Geleceğine Bakışlar
Konuralp Ercilasun.....17
5. Doğu Türkistan'da
Anti Terör Tatbikatı
Dr.Nuraniye Ekrem.....22
6. Büyük Ortadoğu Projesi ve Çin
Dr. Erkin Ekrem.....29
7. Vakıflar ve Uygur
Türklerinde Vakıf
İsmet Binark.....34
8. Doğu Türkistan İle İlgili
Türkiye'de Yapılan Tezler
Dr. Fahri Solak43
9. Faaliyetlerimiz.....54

DOĞU TÜRKiSTAN ÜZERİNE

Muzaffer ÖZDAĞ

Ak başlıklı yalçın zirveleri bulutlarla kucaklaşan, Tanrı Dağları, Altın Dağı, Altaylar...

Gözlere, gönüllere huzur veren sonsuz bir yeşillik. Ufuklara uzanan, zirvelere tırmanan çam ormanları... Mavi göller binbir renkli çiçeklerle bezenmiş yamaçlar, vadiler, zümrüt ovalar, meralar, cevahir görünümlü öbek öbek üzüm salkımları taşıyan asmalar... Kevser suları ile Tarım Nehri... Turfan, Kaşgar, Ürumçi...

İtinâlı basılmış, nefis fotoğraflarla bezenmiş kitapçığın sayfelerinde göz gezdiriyorum:

"ŞİNCİAN'ın Şimdiki Durumu"

Bizim güzel Doğu Türkistan'ımız ŞİNCİAN adıyla 2000 yıllık Çin vilayeti yapılmış!

Çin Halk Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliğinin hazırlayıp dağıttığı tanıtım broşüründe Doğu Türkistan sayısı 47'ye erişen azınlık milletlerin de yaşadığı Birleşik Çin Ülkesinin kadim bir mülkü olarak gösteriliyor. M.Ö. 60 yılında Batı Bölgesi Askeri Genel Valilik karargahının kurulduğu andan itibaren bölgenin Han Hanedanının (Çin İmparatorluk Hanedanı) ve Çin Milletinin mülkiyetine, ebedi egemenliğine geçtiği iddia ediliyor.

Dudaklarımda acı bir tebessüm belirliyor. Zihnimde cennet yurtlarında

cehennem azabı çekerek varlıklarını korumaya gayret eden Uygur Kazak kardeşlerimizin elem dolu simaları şekilleniyor.

Tarihi yurdun nükleer ateş poligonu olarak kullanılan yörelerinde kitle halinde kobay durumuna sokulan soydaşlarımızdan hayatta kalanların bu korkunç cinayete tanık ve kanıt olan enkaza dönmüş, sakatlanmış simaları, bedenleri...

Ne Konfüçyüs ahlakı, ne de kapitalist sömürüyü, emperyalizmi, ırkçılığı reddeden Marxist komünizm, proleterya enternasyonalizmi. Çin Halk Cumhuriyetinde hakim olan, değişmez bir süreklilikle uygulamada kalan düşünce ve zihniyet, mağrur, zalim saldır-

gan Büyük Han şovenizmi. Çin kültür dairesi dışında kalan, Çinli olmayanı, Çine katılmayı barbar sayan, değişik yöntemlerle yok etmeyi veya Çin hayat sahası olarak benimsenen, çevreden uzaklaştırmayı emel edinen politik zihniyet.

Bilge Konfüçyüs (M.Ö 551-479) "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" diyordu.

Yurtlarının sınırını belirlemek ve bu sınırın haksız, izinsiz aşılmasını önlemek için Dünyanın insan emeği ile kurulmuş en uzun seddini yükselten Çinliler bu seddi iç avlu duvarı haline koyacak ölçüde kuzeye ve batıya taşmış ve komşu milletlerin yurtlarına bir daha çıkmama niyetiyle girmiş, yayılmış, yerleşmiş bulunuyorlar.

Tarih şeridi zihnimde hareketleniyor. Oğuz Han, Mete, Çin, Kurşad, Bilge Kağan, Satuk Buğra Han, Kaşgarlı Mahmut, Cengiz Han, Kubilay Han, Emir Timur, Muhammed Yakup (Bedevlet) Han, Hoca Niyaz, Ali Han Töre, Mehmet Emin Buğra, Osman Batur, M.Sabri Baykuzi, İsa Yusuf Alptekin ve Türk yurdunun doğu kandanındaki doğal felaket 240 yıldan beri kıırım ve elem yaratan Sarı Humma...

Çinli düşünür Mo-ti (M.Ö 479-381) adam öldürmeyi, hırsızlığı, gasbı cürüm sayan ahlak ve hukuk sistemlerinin, komşu ülkelere zorla girişin, talanın, komşu milletlere karşı toplu kıyımın erdem sayılmasındaki tutarsızlığı vurguluyordu.

Batılı Emperyalist güçlerin, Japonya'nın haksız aşağılayıcı işlem ve eylemlerine hedef olmaktan yakınan Çinlilerin yurtlarını işgal ve ilhak ettikleri tabi kıldıkları milletlere

karşı daha acımasız davranışları ibret vericidir.

Mançu Hanedanı, Sun-yat-sen ve Çan-kay-şek, Milliyetçi Çin Hükümetleri, Komünist Devrim, Mao, Çin Halk Cumhuriyeti, Büyük Han şovenizmine, Çinlinin Çin egemenlik alanı içinde kalan Çinli olmayan milletlere karşı insanlık dışı uygulamalarına bir değişiklik getirmemiştir.

Çin askeri işgal ve sömürü ile yetinmiyor. Askeri işgalle denetimine aldığı ülkelerin halkını soykırıma tabi tutarak, göçe zorlayarak, dağıtarak Çinli kolonizasyon kitlelerinin baskısı ile asimilasyona tabi tutarak eritmeye, tüketmeye uğraşırken, kültür mirasını da yok ederek insanlığın hafızasından, tarihten silmeye çalışıyor.

Çin Halk Cumhuriyeti Büyük Elçiliğinin "ŞİNCİAN'ın Şimdiki Durumu" adlı tanıtım-propaganda kitapçığı bu tutuma tipik bir örnek oluşturuyor.

Kitapçıkta Uzakdoğu ve Ortaasya Türk Tarihinin 2000 yılı aşan bir bölümü ilmi ciddiyet ve politik incelikle bağdaşmayan hoyratlıkla atlanıp insanlığın hafızasından silinmek istenmiş.

Tarih şeridi zihnimde hareketleniyor. Oğuz Han, Mete, Çin, Kurşad, Bilge Kağan, Satuk Buğra Han, Kaşgarlı Mahmut, Cengiz Han, Kubilay Han, Emir Timur, Muhammed Yakup (Bedevlet) Han, Hoca Niyaz Hacı, Ali Han Töre, Mehmet Emin Buğra, Osman Batur, M.Sabri Baykuzi, İsa Yusuf Alptekin ve Türk yurdunun doğu kenedindeki doğal felaket 240 yıldan beri kıırım ve elem yaratan Sarı Humma...

Doğu Türkistan'ı Çin toprağı sayma-

nın, Doğu Türkistan üzerindeki Çin egemenliği devresini M.Ö 60 yılında yapılmış bir akınlı başlatmanın hiçbir sosyolojik, hukuki siyasi tutarlığı bulunmamaktadır. Böyle bir mantık Çin'i defaatle fetih ve istila ederek yüzyıllarca yöneten hanedanlar çıkaran milletleri Çin'in tümünün yasal sahipleri saymak kadar ciddiyetsiz olur.

Tarihi Türk Anayurdunun doğu kanadı anlamında Doğu Türkistan, gerçekte Çin seddinin inşasından iki bin yıl öncesinden başlayarak M.S XI.'nci yüzyı-

la kadar Çin Seddinin kuzeyindeki alanları kapsamıştır. Büyük Hun ve Gök-Türk İmpatorluğunun doğu kanatları ve başkentleri Çin seddinin kuzeyinde bugün Moğolistan ve Mançuryayı içine alan alanda bulunmuştur. Uygur ve Kırgız Türklerinin ilk yurtları da Hun ve Göktürk yurdunun Doğu kanadı içindedir.

Çin Seddi'nin inşaatı M.Ö III. yüzyılın son çeyreğinde ikmal edilmiştir.

Türk-Çin ilişkileri tarihinin M.S XI. yüzyıla kadar uzanan bölümü Türklüğün önemli bir kitesinin doğudaki tarihi yurtlarını terke zorlanarak batıya doğru göçmesi yurtlarında kalanların bir bölümünün Moğol camiasına katılması bir

Çin, halkını afyonla uyuşturmak soymak için zorbalık yapan batılı sömürgecilere karşı savaş veren Çin yönetiminin aynı zaman kuzeyinde Doğu Türkistan halkını aynı yöntemle köleleştirmeye çalışması düşündürücüdür !

bölümünün de Çin kitleleri içine dağılıp erimesi ile kapanmıştır.

Türk ve Moğol camialarının Göktürk hanedanından inen bir prens olan Cengiz Han (1167-1227) ve sülalesi yönetiminde birleşmesi Çin'in tamamına, Asyanın en büyük bölümüne, Doğu ve Orta Avrupa'ya egemen olması Çin üzerindeki egemenliğin Kubilay hanedanı ile 1368 tarihine kadar sürmesi Türk varlık ve kültürünün kadim yurttan yeniden kök salmasını sağlamayı, Çinliliğin kuzeye ve batıya doğru taşmasını kesin şekilde engellemeye yetmemiştir. Kubilay Hanedanı (Çin Yuan sülalesi) giderek Çinlileşerek Çin tarihinin bir devresini oluşturmuş, Moğol yurdu da Çin'in bir parçası haline gelmiştir. Çin yayılma ve taşma için özümlediği fatihlerinden yararlanmayı da başarmıştır.

Çin'in Doğu Türkistan'ı istilasının çağ tarihi dönemine giren bir hadisedir.

Doğu Türkistan'a karşı süreklilik kazanan ilgi, askeri taciz ve tasallut mükerrem istila girişimleri soykırım ve kolonizasyon deneyimleri 1759 yılında yapılan 1'nci istila seferi ile başlamıştır.

Güçlü milli direniş ve başarılı milli

kurtuluş hareketleri ile karşılaşan Çinliler 1876 tarihinde Rusya'nın da desteğiyle başarıya ulaşan İkinci istiladan sonra 1882 yılında Doğu Türkistan'ı "ŞİN-Cİ-AN" Yeni kazanılmış toprak" adıyla 19'ncü vilayet olarak Çin'e ilhak etmişlerdir.

Kızıl Çin yönetimi Türkleri öz yurtlarında azınlık durumuna indirmeye, yeni kazanılmış toprağın Çinlilerin nüfus çoğunluğunu oluşturduğu değişik azınlık ulusların mozaiğini barındıran Türk kültür, varlık ve kimliğinden soyutlanmış, sıradan bir Çin vilayetine dönüştürmeye çalışıyor.

Doğu Türkistan da Türk varlığının topyekün imhası, tarih ve coğrafyadan silinmesi emeline yönelik radikal uygulama Büyük Han şovenizminin Marxist Öğreti ile yeni bir dopinge girip Çin Komünist Partisi yönetiminde icra ettiği 5 nci istila ile başlıyor. Bu dönem de Doğu Türkistan Türkleri öz yurtlarında parya durumuna düşürülüyor. Kültür varlıkları tahrip ediliyor. Aydınlar sis-

temli olarak imha ediliyor. Çoğalmaları önleniyor. Mülkleri, üretim araçları ellerinden alınıyor. Mülkleri Çinin her tarafından sürekli yollanan Çinli kolonizatörlere veriliyor.

Türkler (Uygurlar, Kazaklar) verimsiz topraklara sürülüyor.

Evlenme çağına girenler Çinlilerle evliliğe zorlanıyor. Çinlilerle evlenmeyenlere ağır vergiler konuyor. Türk kadınları çocuk düşürmeye zorlanıyor. Kızıl Çin yönetimi Türkleri öz yurtlarında azınlık du-

rumuna indirmeye, yeni kazanılmış toprağın Çinlilerin nüfus çoğunluğunu oluşturduğu değişik azınlık ulusların mozayikliğini barındıran Türk kültür, varlık ve kimliğinden soyutlanmış, sıradan bir Çin vilayetine dönüştürmeye çalışıyor. Bu yönde hayli mesafe almış bulunuyor.

Çin, Konfüçyüsün öğüdünü dinlemiyor. Emekçi halkların proleteryanın kardeşliğine, Marxist öğretiyeye değer vermiyor.

Batının ırkçılığını kınarken sarı ırktan olmayan Uyguru, Kazağı kitle halinde nükleer poligon haline getirdiği bölgede kobay durumuna sokmaktan utanç duymuyor.

Çin halkını afyonla uyuşturmak, soy-mak için zorbalık yapan batılı sömürgecilerle karşı savaş veren Çin yönetiminin aynı zaman kuşağında Doğu Türkistan halkını aynı yöntemle köleleştirmeye çalışması düşündürücüdür.

Siklet merkezi batıya kayan Türk alemi yaklaşık bin yıldan beri Çine karşı sürekli savunma halindedir ve Çine yönelik bir tehdit olmaktan uzaktır. Çin ise sadece Doğu Türkistan ve komşu Türk Devletleri için değil, bütün Asya ve bütün Dünya için tehdit olma istidadı taşıyor.

Türk varlığının siklet merkezi bin yıldan beri batıya yönelmiş olmakla beraber Türk Alemi ile Çin Alemi arasında komşuluk tarihin başlangıcından beri sürekliliğini koruyor. Türklük siklet merkezini tekrar doğuya taşımak Çin seddinin kuzeyine

yayılmak Büyük Okyanusa inmek gibi bir emel ve heves taşımıyor. Çin, Doğu Türkistan en kısa zamanda sindirip, özümleyip Batı Türkistan'a girmeye, Hazar sahillerine inme kapisine tutulmadıkça tarihi komşuluğun sürekli barış dostluk ve işbirliğine dönüşmesine ciddi bir engel gösterilemez. Bu dostluk ve işbirliği için en güven verici sağlıklı samimi adım Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan Türklerine karşı çok cepheli soykırım politikalarına son vermesi, özerkliğin anayasal gereklerine saygı göstermesi olabilir. Türklüğün en samimi emeli milletlerarası işbirliği ve Dünya barışı olmaya devam edecektir.

Ne Konfüçyüs ahlakı, ne de kapitalist sömürüyü, emperyalizmi, ırkçılığı reddeden Marxist komünizm, proletarya enternasyonalizmi. Çin Halk Cumhuriyetinde hakim olan, değişmez bir süreklilikle uygulamada kalan düşünce ve zihniyet, mağrur, zalim saldırgan Büyük Han şovenizmi. Çin kültür dairesi dışında kalan, Çinli olmayanı, Çine katılmayı barbar sayan, değişik yöntemlerle yok etmeyi veya Çin hayat sahası olarak benimsenen, çevreden uzaklaştırmayı emel edinen politik zihniyet!

TÜRKİYE - ÇİN İLİŞKİLERİNDE DOĞU TÜRKİSTAN'IN YERİ

M. Rıza BEKİN

Tarihte, Türk-Çin ilişkileri; binlerce yıllık bir geçmişe dayanır. Türklüğün ana yurdu Doğu Türkistan; bu ilişkilerde esas unsuru oluşturma gelmiştir.

Biz burada; Çin Halk Cumhuriyeti iktidarı ile başlayan ve süregelen ilişkiler üzerinde duracağız.

Türkiye-Çin ilişkileri, özellikle 1982 yılında Cumhurbaşkanlığı düzeyinde, Sayın Kenan Evren tarafından yapılan ilk resmi ziyaretten sonra gelişme göstermiştir.

Türkiye-Çin ilişkilerinin dostluk çizgisi üzerinde geliştirilmesi düşüncesi ile Başbakanlıkça, 23.12.1998 tarih 36/1998 sayılı ile, Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların faaliyetlerine kısıtlama getiren, tarihi tahrif ve inkar niteliği içeren, Türklüğü çok üzen ve rencide eden bir genelge yayınlanmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk kez; bir Hükümet programında Çin ile iyi ilişkiler kurulmasını ön gören bir ibare, hükümet protokolüne alınmıştır.

1999 yılının Nisan ayında Türkiye'ye

resmi bir ziyarette bulunan Çin Halk Kurultayı Başkanı Le Peng, 9 Nisan 1999 tarihinde Bangkok'ta yaptığı bir basın toplantısında Türkiye ziyaretini değerlendirmiştir. Le Peng açıklamasında Türkiye'deki bölücülerin (Türkiye'deki Doğu Türkistan Kurum ve Kuruluşlarını kasdetmektedir) hareket ve faaliyetlerinin durdurulması yönünde Türk Hükümeti ile anlaşmaya vardıklarını, Milli bölücülerin bundan böyle faaliyetlerine devam edemeyeceklerini söylemiştir. Komünist Çin'in iki Numaralı Liderinin bu demeci Doğu Türkistan'da televizyon'da onlarca kez tekrarlanmıştır.

19-24 Nisan 2000 tarihinde Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunan Çin Devlet Başkanı Jiang Ze Min'e devlet Liyakat Madalyası verilmesi olayını, Çin Hükümeti Doğu Türkistan Türklerine karşı bir koz olarak kullanmıştır. Madalya töreni Çin Televizyon kanallarında defalarca izlettirilmiş ve Doğu Türkistan Türklerinin ümit ve ilham kaynağı olarak bildikleri Türkiye Cumhuriyeti

Devletin kendilerini yalnız bıraktıkları vehmine kapılmalarına ve manen sarılmalarına sebep olmuştur.

Süper güç olma hayalinde olan ve stratejilerini bu hedefe göre belirleyen Çin için; en önemli ve hatta tek faktör, Çin'in ekonomik ve siyasi güvenliği bakımından hayatı değer taşıyan Doğu Türkistan'dır.

Bilindiği üzere Doğu Türkistan; jeostratejik ve jeopolitik konumu, petrol başta olmak üzere stratejik hammadde kaynakları ve doğal zenginlikleri bakımından dünyanın sayılı ülkelerinden biri olması itibari ile Çin için hayatı önemi haiz, vazgeçilmez bir ülkedir. Bu değerler Doğu Türkistan'ı Çin'in ayrılmaz bir parçası yapma emelinin temelini oluşturmuştur.

Slogan haline getirilen, bu hedefe Müslüman Türk olan halkın, manevi varlıklarının yok edilmesi

ile ancak ulaşabileceğini düşünen ve bilen Çin yönetimi, planlı ve sistemli bir şekilde, her türlü vasıtayı kullanarak gittikçe artan bir hırs ve iştahla ülkeyi Çinleştirme siyasetini uygulaya gelmiştir. Komünist Çin Yönetimi milli ve dini varlığını yok etmeyi hedef alan bir baskı ve terör siyasetini hür dünyanın gözleri önünde gittikçe artan bir şiddetle, pervasızca uygulamaktadır.

Çinli yöneticiler Türk yetkililerle gö-

rüşmelerinde gündemde olsun olmasın, fırsat ve vesileler yaratarak Doğu Türkistan sorununu ortaya atarlar. Türk-Çin ilişkilerinin önemi üzerinde dururlar. Geliştirilmesi gerektiğini vurgularken, buna tek engel Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareket olduğunu, hareketin teşvik ve destekçilerinin de Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların kurdukları Teşkilatlar olarak göstermeye çalışırlar. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre kurulan, yasalar çerçevesinde faaliyetlerini sürdüren kurum ve kuruluşlarımızın kapatılması veya hareket ve faaliyetlerinin kısıtlanmasını diplomatik kural ve nezaket sınırlarını da aşarak istemeye yeltenirler.

Çin, Doğu Türkistan meselesinin tahrik ve teşvikçisi olarak hep Türkiye'yi görmüştür.

1990-1994 yılları arasında, Doğu Türkistan'ın sorunlarını inceleyen 50 kişilik bir komite (Milli Si-

yasal Bilimler Fondu) "*Pan İslamizm Pan Türkizm'in Doğu Türkistan'daki Yayılması ve Buna Karşı Uygulanacak Önlemler*" adı ile 387 sayfa tutan bir rapor yayınlamıştır. Raporda Doğu Türkistan ayrılıkçı hareketinin kaynağının Türkiye olduğu ve Sultan II. Abdulhamit döneminde başlayan bu hareketin temelinde Pan İslamizm ve Pan Türkizme dayandığını ileri sürmüştür. Hizmete özel gizlilik derecesi taşıyan rapor'da Türkiye ile ilgili görüşle-

Tarihte, Türk-Çin ilişkileri; binlerce yıllık bir geçmiş dayanır. Türklüğün ana yurdu Doğu Türkistan; bu ilişkilerde esas unsuru oluşturma gelmiştir...

re yer verilirken," *Türkiye Hükümeti bir yandan Çin ile dost olma tutumunu sergilerken, diğer yandan da bu faaliyetlere (Doğu Türkistan Ayrılıkçı Hareketi) göz yumarak yandaşlarını barındırmaktadır. Bu da Türkiye'nin AB'ye girebilmesi için siyasi bakımdan batı Avrupa'nın Çin üzerindeki yaptırım politikasına paralel düşüncesi ile sıkı alakalıdır.*" denmektedir.

Çin Devlet Başkanı Jiang Ze MIN'de 1992 yılında "Çin Merkezi Etnik Hizmet İşleri" toplantısında yaptığı konuşmasında; "Uluslararası bazı siyasi güçlerin yurt dışına kaçan bölücülere destek vererek. Pan İslamizm ve Pan Türkizm ve başka sloganlar ile ülkemizi parçalama uğraşlarını dikkate almamız ve karşı çıkmamız." demiştir.

ABD'de bulunan Stratejist Du Ren "Şincang'daki kargaşalar ve Pan Türkizm" adlı uzun makalesinde "Türkiye, Adriyatik denizinden Çin şeddine kadar Pan Türkizm doktrininden yola çıkarak hem Türk Dünyası, hem de Doğu Türkistan ile ilgilendiğini ve Türkiye'nin bu doktrinini ABD'nin de desteklediğini ileri sürerek, Türkiye'nin Doğu Türkistan ile ilgilenmesi nedeni ile bölgedeki etnik çatışmanın hep uluslararası gündemde kalacağını" iddia etmiştir.

Çinli Yöneticiler. Türkiye'nin Do-

ğu Türkistan Türkleri ile olan dini ve kültürel bağlarını, soydaşlık, dildaşlık ve dindaşlık ilişkilerini çok iyi bildikleri halde, bilmemezlikten gelerek gerçekleri inkar ederek, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin doğa! ve insani ilgisini kabul edemiyorlar, tahammül göstermiyorlar, Kardeşler arasındaki derin ve köklü bağları gevşetmeye ve koparmaya kalkıyorlar. Hakikatleri örtmeye, güneşi balçıkla sıvamaya çalışıyorlar.

Halbuki Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan gerçeğini kabul edip, meselelere olumlu yönden yaklaşırsa, iki devlet arasındaki ilişki, sağlam temeller üzerine oturur, dostluğa dönüşür. Doğu Türkistan iki ülke arasındaki ilişkilerde güvenli bir köprü vazifesi görebilir.

Malumlarınız; Doğu Türkistan'ın bugünkü resmi adı "*Şincang Uygur Özerk Bölgesi*"dir. Çin Halk Cumhuriyeti anayasasında ve Milli Özerk bölgeler kanununda Özerklik statüsünde olan Doğu Türkistan'a tanınan haklar ve yetkiler uygulamada verilmemektedir. 1982 Çin Halk Cumhuriyeti anayasası, Çin yönetimince çiğnenmektedir. Sözde Özerk Yönetim, tamamı ile Çin Komünist Partisi'nin elinde ve tahakkümündedir. 30 milyon özbe öz Türk, elem ve ızdırap içinde, temel insan haklarından mahrum, yok edilme tehlikesi ile yaşam müca-

Süper güç olma hayalinde olan ve stratejilerini bu hedefe göre belirleyen Çin için ; en önemli ve hatta tek faktör, Çin'in ekonomik ve siyasi güvenliği bakımından hayatî değer taşıyan Doğu Türkistan'dır.

delesi vermektedir

Son yıllarda Türkiye ile Çin arasında her alanda karşılıklı ziyaretlerle gelişen sıcak ve iyi ilişkilerin Doğu Türkistan'a da yansıtacağı, halkımızın üzerindeki ağır baskıların hafifletilmesine yardımcı olabileceği ümidi ile heyecanla beklenirken, maalesef bunun tam tersi bir durumla karşılaşmıştır.

Nisan 1999 tarihinde Kırgızistan'ın Bişkek şehrinde konuşmacı olarak katıldığım bir toplantıdan çıkarken, orta yaşlı bir Bey çekingen bir tavırla yanıma geldi. "Paşam, geçen hafta Vatan'dan (Doğu Türkistan) geldim. İki gün sonra döneceğim. Sizinle burada özel görüşmek istiyorum" dedi. Müsait bir yere

çekildik. Heyecanla elimi tuttu ve dedi ki; "Türkiye'de Hükümet Reisi ve büyük alimi "Doğu Türkistan Çin Toprağıdır." demiş. Çin Hükümeti bunu büyük harflerle yazıp duvarlara astılar. Her yerde söylediler. Çok üzüldük ve ağlayanlar oldu. (36/1998 sayılı Başbakanlık genelgesini kastediyor.) Fakat, şimdi Türkes Paşa'nın Partisi Hükümet olmuş. Çok sevindik. Artık, Türkiye bizleri unutmaz değil mi ?" dedi. Adamın heyecanlı ve

üzüntülü hali; beni son derece duygulandırdı." Türkiye halkı, siz Kardeşlerini hiç unutmadı ve hiç unutmaz. İnşallah yakında güzel günler göreceğiz." dedim. Adam hemen uzaklaştı, gitti.

Doğu Türkistan'da Aydınlar Türkiye'deki olayları ve gelişmeleri imkanları dahilinde izlemeye çalışırlar. Milliyetçi Hareket Partisinin kuruluşu ve var oluş nedenlerinden dolayı: esir Türklerin bu Parti'ye karşı ilgi, güven ve sevgi duymaları doğaldır. En azından, bu Parti'den haklı olarak; "UNUTULMADIKLARINI" gösteren davranışlar beklerler.

MHP'li Bakan ve Milletvekillerinin özellikle, Genel Başkan, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Devlet Bahçeli'nin Kaşgar'a kadar uzanan Çin gezisi; o diyarlarda yaşayan mazlum Türklere büyük heyecan ve moral vermiştir. Ancak, Çin Yönetimi. Türkiye'nin gösterdiği bu iyi

niyet ve olumlu yaklaşımları, yukarıda belirttiğimiz gibi, kendi politikaları doğrultusunda kullanmışlardır. Sayın Bahçeli'nin Çin'de resmi ziyaretleri sürerken, Doğu Türkistan'da Uygur Türkçesi ile eğitimi yasaklamışlardır.

Çin Yönetimi Türk Hükümetinin gösterdiği tüm olumlu, içten ve yapıcı yaklaşımlarını, Doğu Türkistan'da uygulamakta olduğu insanlık dışı icraatını tasvip şeklinde gösterip, Türkiye'nin Çin'den

**Çinli Yöneticiler
Türkiye'nin Doğu Türkistan Türkleri ile olan dini ve kültürel bağlarını, soydaşlık, dildaşlık ve dindaşlık ilişkilerini çok iyi bildikleri halde, bilmemezlikten gelerek gerçeği inkar ederek, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin doğal ve insani ilgisini kabul etmiyorlar, tahammül göstermiyorlar**

yana olduğunu belirtmek sureti ile, halkımızın Türkiye'ye karşı olan sarsılmaz bağlarını çürütme, koparma ve ümit ışığını söndürerek, manevi güç kaynağını kurutma aracı olarak kullanmaktadır. Böylece ülkeyi Çin'in ayrılmaz bir parçası yapma emeline bir an önce kavuşmak azminindedir.

Bilindiği üzere; Doğu Türkistan 234 yıldır, kısa süren aralıklarla Çin esareti altında ve Çin'in siyasi hudutları içerisinde bir ülkedir. Sorunları Çin'in iç işi olarak görülemez ve kabul edilemez. Ayrıca Çin Hükümeti 11 Eylül olayından sonra, Doğu Türkistan halkının hak arama girişimlerini uluslararası terörizmin bir parçası olarak ilan etmek sureti ile de; Doğu Türkistan meselesini Çin'in iç işi olmaktan çıkarıp uluslararası bir mesele haline sokmuştur. Böylece, Doğu Türkistan davası artık, uluslararası bir konudur. Çin'in iç işlerine müdahale gibi, siyasi açıdan yorumlanamayacak kadar tüm insanlığı yakından ilgilendiren bir meseledir.

Doğu Türkistan'ın Türkiye-Çin ilişkilerindeki yeri ve taraflar için de, değişik faktörlere dayanan "VAZGEÇİLMEZ" değeri, artık, gerçekler ışığı altında ortaya konulmalı ve müzakere edilmelidir.

58. Cumhuriyet Hükümeti de prog-

ramında; karşılıklı saygı ve verimli iş birliği temelinde gelişmekte olan Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkilerini daha ileriye götürme arzusunu vurgulamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Doğu Türkistan konusunu; Çin Halk Cumhuriyeti anayasası ile Milli Özerk Bölge kanununa göre ve insan hakları ve evrensel hukuk ilkeleri çerçevesinde ele almalı, ihlal edilen, verilmeyen, gasbedilen hakların ve yetkilerin verilmesi hatırlatılmalı ve talep edilmelidir.

Şiddetini arttırarak devam eden zulüm ve baskıların bir an önce kaldırılması istenmelidir. Gerekirse, konunun uluslararası platformlara intikali sağlanmalıdır. Soydaşlarının unutulmadığını gösteren girişimlerde bulunmalıdır.

Doğu Türkistan halkı arasında "Işık, Türkiye'den gelir" inancı vardır. Türkiye özellikle, eğitim, kültür ve turizm alanlarında ilgisini ve

etkisini göstermelidir.

Türk iş adamlarının Doğu Türkistan'a yatırım yapmaları teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Böylece, Türkiye-Çin yakınlaşması ve dostluğu Doğu Türkistan'a yansımış olur.

Çin yönetimi eğer, Türkiye ile olan ilişkilerinde gerçekten samimi ise, belirtilen hususların gerçekleşmesine imkan vermelidir.

***Doğu Türkistan'ın
Türkiye-Çin ilişkilerindeki yeri ve taraflar için de, değişik faktörlere dayanan "VAZGEÇİLMEZ" değeri, artık, gerçekler ışığı altında ortaya konulmalı ve müzakere edilmelidir***

ÇİNLİLERİN GÖK-TÜRKLERİ BÖLME FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL

Yaklaşık iki yüzyıl süren tarihleri sırasında Gök - Türkleri savaş meydanlarında yenemeyen Çinliler, onları yıkmak için daima çeşitli hile ve entrikalara başvurmuşlardır. Büyük bir oranda bunda başarılı olmuşlardır. Planlanan ve uygulanan entrikaların bölge faaliyetlerinin hepsini burada anlatmak imkânsızdır. Ancak biz bunların içinden en önemli ibret vesilesi olarak gördüğümüz Chang Sun Shang örneğini burada ele alacağız.

Onun faaliyetleri, kağanın gözüne girmesi, Gök-Türk ülkesinde bilgi toplaması, bunları imparatora rapor etmesi, uygulanmasına yardımcı olması ve yeni stratejiler üretmesi gibi alt başlıklara ayrılabilir.

Çinli bir devlet adamı olan Ch'ang Sun-sheng 582-609 yılları arasında Gök -Türk Çin ilişkilerinde baş rolü oynamıştır. Aşağı yukarı bütün Orta Asya'yı kendi hakimiyeti altına almış olan I. Gök-Türk devleti onun uygulamaya koyduğu plan ve stratejiler sonucunda önce doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmış, daha sonra her iki devlet de zayıflamıştır. Ancak, onun ölümünden

sonra her iki Gök - Türk devleti toparlanabilmiştir. 615 yılında Yen-Men Kalesi'nde kuşatılan Çin'in Suei hanedanı imparatoru Yang-ti'nin "Eğer büyük diplomat Ch'ang Sun-sheng sağ olsaydı, Gök-Türkler buraya gelemezdi" demesi onun önemini göstermektedir.

Ch'ang Sun-sheng'in faaliyetlerine geçmeden önce Onun Gök-Türk ülkesine gelişi, kağanın gözüne girişinin çok önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Gök-Türk tarihi boyunca onun kadar herhangi bir kağanla yakınlaşan başka bir Çinli elçi ya da devlet adamı yoktur. Bu oldukça ilgi çekicidir. İşbara Kağan'ın onunla yakınlaşmasının sebebi biyografisinde açıkça bildirdiği gibi olağanüstü nişancı oluşudur. Gök-Türklerin nişancılığa düşkün olduğunu bilen Çinliler, onu özellikle seçmişlerdi.

Taspar Kağan, bir Chou prensesiyle evlenme teklifinde bulununca, o vakit Gök-Türkler karşısında çok zor durumda olan Çinliler hemen kabul ettiler. Kalabalık bir heyet hazırladılar. Heyetin başkanı Yü-wen Sheng-ch'ing idi. Ch'ang Sun-sheng ona yardımcı tayin edilmişti. Ch'ien-chin (Bin Altın) kağa-

nın huzuruna götürüldüğünde Gök-Türk hükümdarı heyeti iyi karşılamamış, sadece ona sıcak davranmıştı. Çıktığı avlara onu da yanında götürüyordu. Yaz sonuna kadar avlarda kalıyorlardı.

Bir keresinde Kağan, Ch'ang Sun-sheng'ı test etti. Ona iki ok vererek, eğri yayla et için mücadele eden iki kuşu vurmasını istedi. O da iki kuşu birden vurdu. Bundan çok hoşlanan kağan İşbara, kardeşlerine oğullarına ve akrabalarına diğer adamlarına, onunla yakından ilgilenip, onun gibi ok atmasını öğrenmelerini istedi. İşte bu durum Gök-Türkler için adeta bir yıkım olmuştur. Çünkü bundan sonra Gök-Türk devlet adamlarıyla yakınlaşan Ch'ang Sun-sheng iç yapıyı tamamen analiz etme fırsatı bulmuştur. Onun ilk dikkatini çeken hanedan üyeleri ve devlet adamları arasındaki anlaşmazlığın had safhada olması idi. Mesela İşbara Kağan, halkı tarafından çok sevilen kardeşi Ch'u-lo-hou'yu kıskanıyordu. Çinlinin gözüne ilk çarpan bu idi.

Ch'ang Sun-sheng'in elde ettiği ve daha sonra kullanacağı bir başka önemli bilgi, ülkenin coğrafi yapısı idi. Bunu çıktığı av seyahatleri sayesinde öğrendi. Nerede, hangi boy yaşıyordu ve ne kadar askerî güce sahipti. Bunların hepsini iyice kavradı. 581 yılında ülkesine döndüğünde daha kurulma aşamasında olan Suei hanedanının kurucusuna durumu rapor halinde bildirip etkiledi ve karşılığında Araba sevketme memuru anlamına gelen bir unvanı ödül olarak aldı. Bu

onun daha sonra alacağı sayısız ödülün başlangıcıydı.

581 yılında Gök-Türk devlet meclisinde uzun tartışmalardan sonra kağan olan İşbara, daha sonra Çin'e karşı büyük bir saldırıya geçti. Çinlilerin bütün savunma hazırlıklarına rağmen Kuzey-Batı Çin'in hemen tamamını işgal etti. Devleti zor duruma düşünce Ch'ang Sun-sheng devreye girdi. Hareket noktası o an İşbara, Tardu, A-p'o, Ch'u-lo-hou'nun dört ayrı kağanlık halinde bulunmaları idi. Hepsinin ayrı askerî kuvveti vardı ve kağan unvanı taşıyorlardı. Dışarıya karşı yek vücut olmalarına rağmen birbirlerine karşı kıskançlık ve şüphe duymaktaydılar. Ch'ang Sun-sheng de bunu biliyordu. Ona göre kılıç kullanarak onları yenmeleri çok zor, ancak parçalamak çok daha kolay idi.

Hemen imparatoruna bir rapor sundu. Raporunda Gök-Türklerin hızla felakete sürüklendiklerini ifade ediyor, nihayetinde hakimiyet altına alınacaklarını vurguluyordu. Gök-Türklerin Çin sınırlarına tecavüz ettiklerini ama en doğrusunun onları yavaş yavaş karışıklığa düşürmek olduğu fikrinde idi. Öncelikle elçi olarak gittiğinde Taspar Kağan'ın çok kibirli davrandığını hatırlatıyor, daha sonra Hunların gizliliğe önem verdiğini ve olup biten bütün gerçekleri bildiklerini belirtiyordu.

Sonra planını açıkladı. İşbara her ne kadar dışarıya karşı güçlü olduğu itibarını verse de içeride çok yalnızdı ve çatlakları gizlemeye çalışıyordu. En büyük

gizli iç çekişme İşbara ile Tardu arasında idi. Diğer taraftan 581'de Taspar'ın ölümü üzerine tahta vasiyet edildiği halde annesi Türk olmadığı için Kağan seçilemeyen A-p'o (Ta-lo-pien) devletin baş kemirgeni idi. Yine zaten kardeşini halk tarafından çok sevildiği için kıskanıyordu.

Ch'ang Sun-sheng'a göre önce uzakta olan Tardu ile temasa geçilmeliydi. Arkasından kağan olamadığı için küskün A-p'o ile elçi teatisinde bulunulup ona ittifak teklif edilmeliydi. Üçüncü olarak kardeşi Ch'u-lo-hou Çin tarafına çekilmeli, dördüncü de ise o zaman kuvvetli olan Moğol kabilesi Hsi'lerle irtibat kurulmalıydı. Böylece İşbara'nın idaresindeki halk bölünür, onlarca yıl sonra dahi olsa ülkesi boşaldığı için kolayca yıkılırdı.

İmparator Wen, onun planını hemen kabul etti. Daha sonra özel olarak saraya çağırıp görüştü ve teferruatlı bilgi aldı. Chang Sun-sheng, bu sefer durumu ağzıyla yani sözle açıklayarak Gök-Türk ülkesindeki dağların, derelerin resmini çizdi. Gerçek olanlarla olmayanları belirtti. Sanki hepsini avucunun içinde imiş gibi gösteriyordu. İmparator onun söylediklerine hayran olup tavsiyelerinin hepsini kabul etti. Gerekenleri yapacaktı.

İlk önce Yüan Huei'i Hami (Kumul) yolundan Tardu'ya gönderip kurt başlı sancak sundu. Önce Çinli elçiye ilgi göstermeyen Tardu, bağımsızlığın sembolü olan kurt başlı sancağı görünce memnun

olmuş ve olağanüstü karşılama yapmıştı. Bundan sonra Tardu'nun yolu doğudan ayrıldı ve batıda ayrı bir bağımsız devlet olarak varlığını sürdürmeye başladı. Ghang Sun-sheng hedefine ulaşmış, büyük Gök-Türk Devletini ikiye ayırmayı başarmıştı.

Bundan sonra Ch'ang Sun-sheng bizzat Moğol kabileleri Hsi, K'u-mohsi ve Kitan kabileleri ile görüşerek, onlara hediyeler sundu ve Gök-Türklere karşı isyan etmeleri için ikna etti.

Üçüncü olarak İşbara'nın kardeşi Ch'u-lo-hou'nun bulunduğu yere giderek, ona hediyeler sunuldu ve derin saygı gösterilip, Çin'e itaati sağlandı.

Buna rağmen İşbara, Çin'e karşı hücumlarını sürdürüyordu. 582 yılında 400 bin süvariyle Lan-chou'ya girdi. Çok kalabalık bir Çin ordusunu yendi. Daha da güneye ilerleme planları yapıyordu ki, Tardu bunu kabul etmedi ve kendine bağlı askerlerle geri döndü. Böylece Çin'in tarafını tuttuğunu belli ediyordu. Bu arada Ch'ang Sun-sheng yine devreye girmiş ve Ch'u-lo-hou'nun kardeşi Jan-kan'ı kandırarak İşbara'ya yalan söyledi. Yalan şu idi: "Tölesler ve diğer boylar isyan etti. Her an saldırabilirler". Bunun üzerine endişelenen İşbara ordusunu toplayıp Çin sınırlarını terketti.

Gök-Türk orduları sürekli Çin'in kuzeyine akınlar yapıyorlardı. Ch'ang Sun-sheng bu sefer bir başka çare denedi. Bu da kağan seçilmediği için küskün olan Mukan Kağan'ın oğlu A-p'o (Ta-

lo-pien)'nun iknası idi. Onun yanına gidip, kağan olamayışını gündeme getirip tahrik etti ve İşbara'dan ayrılıp Tardu'nun tarafına geçmesini sağladı. Hatta A-p'o işgal ettiği Çin topraklarını terk etti.

İşbara, dikkatsiz davrandığı bir sırada Pai-tao'da bir Çin ordusunu mağlup edince kuzeye çekilince A-p'o'nun hainlik ettiğini duydu. Ona bir baskın düzenleyip Tardu'nun yanına kaçmasını sağladı. Bundan sonra A-p'o ile Tardu arasında uzun süren bir iç savaş başladı. Çinlilerle onlarca savaş yaptığı halde gücünü kaybetmeyen İşbara, iç savaş yüzünden zayıflamıştı.

Gücünü kaybeden İşbara'ya Çinliler yardım vaad ettiler. Bir heyet İşbara'nın yanına vardığında onun Çin imparatorunun vassalı olduğunu ilân etmesinde Ch'ang Sun-sheng'in da katkısı bulundu.

Bu başarılarından dolayı Ch'ang Sun-sheng üç makam birden terfi ettirilmişti.

587 yılında İşbara ölünce yerine kardeşi Ch'u-lo-hou, Bağa unvanıyla geçtiğinde Ch'ang Sun-sheng yine onun yanına gitti.

Kuzeyde Baykal gölü civarında adeta sürgün hayatı yaşayan A-p'o Kağan, 'Ch'u-lo-hou tarafından yakalanmak istenince, Ch'ang Sun-sheng hemen devreye girdi. İmparatora öldürtülmemesini bildirdi. Çünkü, o zayıf durumda bulunuyordu. Ayrıca ileride Ch'u-lo-hou Çin'e saldırmaya kalkarsa kuzeyden A-p'o ona karşı kullanılırdı.

588'de adı geçen kağan ölünce yeni kağanın tahta çıkışı sırasında ve *cenaze* törenlerde yine Ch'ang Sun-sheng vardı.

593 yılında Gök-Türk ülkesinde Çin'deki Suei hanedanının bazı muhalifleri toplanmıştı. Üstelik daha önceki hanedandan gelen Ch'ien-chin prenses onlarla işbirliği yapıyordu. Hep birlikte Suei hanedanı aleyhine faaliyette bulunuyorlardı. İmparator bunu haber alınca hemen Ch'ang Sun-sheng'i Tou-lan Kağan'a gönderip, onların yakalanmasını istedi. Ancak, kağan böyle bir faaliyetin varlığını kabul etmedi. Bunun üzerine bir Gök-Türk devlet adamına rüşvet verdi. Bu devlet adamı gece gizli toplantının yapıldığı yere baskın düzenleyerek, muhalifleri yakaladı ve kağana gösterdi. Dolayısıyla hedefine ulaştı. Ch'ang Sun-sheng, daha sonra yine Gök-Türk ülkesine gidip adı geçen prensesi öldürdü.

597'li yıllara gelindiğinde Doğu ve Batı Gök-Türk devletleri arasında savaş bitmiş yakınlaşmaya başlamışlardı. Chang Sun-sheng yeni entrikalarla aralarını açmayı planladı. Ancak, onun asıl hedefi Doğu Gök-Türk devletini tamamen kontrol altına almak idi. Bunun için yıllar önce provakatör olarak kullandığı Jan-kan'a destek verdi. Onun bir Çin prensesiyle evlenmesini sağladı (597). Jan-kan'ın Çin ile yakınlaştığını gören Tou-lan Kağan, hızla Çin'e karşı атаğa kalktı. Ancak, Jan-kan, kendi ülkesi aleyhine casusluk yapıyor, Gök-

Türk ordularının akın yollarını Çin'e bildiriyor, Çinliler de ona göre savunma yapıyorlardı.

Kendisine karşı fazla savunma tedbirlerinin alındığını gören Tou-lan, kuvvetlerini Tardu'nunkilerle birleştirdi ve birlikte önce Çin desteğindeki Jan-kan'a hücum ettiler. Jan-kan ağır bir yenilgi alıp kendisi Ch'ang Sun-sheng ile birlikte dar bir geçitten geçerek Çin'e doğru kaçtılar.

Arkasından Tou-lan'ın hakim olduğu Doğu Gök-Türk bölgesinde isyanlar çıktı. Çok sayıda kabile ve insan grupları Çin'de bulunan Jan-kan'a sığındılar. Kendine bağlı olanların sayısı artan Jan-kan Çin'de Ch'i-min unvanıyla kağan ilan edildi. Ona bağlı olan kütleler Çin'de bulunmalarına rağmen hala bağımsız Doğu-Türk devleti Tou-lan'a yakınlık duyuyorlardı. Onları Tou-lan'ın etkisinden uzak tutmak amacıyla Ch'ang Sun-sheng'in teklifiyle etrafı Sarı Irmak ve kanallarla çevrili olan bir bölgeye yerleştirildiler.

600 yılında ülkesinde isyanlar çıkan Tou-lan Kağan kendi maiyetindeki adamlar tarafından öldürüldü. Ch'ang Sun-sheng, Jan-kan'ı Çin'den Doğu Gök-Türk ülkesine götürüp orada yerleştirdi.

Ne var ki, Çin hakimiyetini engelleyen Tardu, artık Doğu Gök-Türk ülkesinde idi. Ve üstüne gönderilen bütün Çin ordularını yeniyordu. Ch'ang Sun-sheng, bu sefer Tardu'nun askerleri ve ordusunun su içtiği pınarlara zehir akı-

tıp, onun gücünün azalmasını sağladı. Çok sayıda asker ve hayvan ölmüştü. Çin'in hakimiyetini tanımayan bir Gök-Türk erkini mücadeleye girişti ise de Ch'ang Sun-sheng'in idare ettiği askerler tarafından mağlup edildi. Töles boylarının çoğu Çin himayesindeki kağana tabi oldu.

603 yılında birkaç Töles boyu zaten zayıflamış olan Tardu'ya saldırıp onun Tibet'in kuzeyindeki T'u-yü-hun'lara sığınmasına yol açtı. Bundan sonra ondan haber alınamadı.

607 yılında kendisine bağlı Doğu Gök-Türk kağanı Ch'i-min'i ziyaret etmeyi planlayan imparatorun önce harekete geçen Ch'ang Sun-sheng, Gök-Türk hükümdarının karşılama törenlerini ayarladı.

609 yılında öldü. Onun ölümünden sonra Doğu Gök-Türk Devleti toparlanma dönemine girmiştir. Gök-Türk ülkesini çok yakından tanıyan birinin olmayışının faydası Türkler açısından hemen görülmüştür. Hızla toparlanan Shih-pi Kağan, Çin'in baskısını reddetmiştir. Bunun üzerine Çinliler, onun kardeşiyle arasını açmak istemişler ancak başarılı olamamışlardır.

615 yılında İmparator Yang-ti, Gök-Türk hükümdarı Shih-pi tarafından Yen-men'da kuşatılınca içini çekerek "Şimdi büyük diplomat Ch'ang Sun-sheng olsa Gök-Türkler buraya gelemezdi" dedi.

DOĞU TÜRKİSTAN'IN GELECEĞİNE BAKIŞLAR*

Konuralp ERCİLASUN

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dünyada yeni bir süreç gelişmiş, süper güçler ve bunların etki alanları yeniden belirlenmeye başlamıştır. Bu yeni süreç, Türk dünyası için yeni fırsatlar sunmuş, çeşitli Türk toplulukları bağımsızlıklarını kazanırken, bazı boylar da başka milletlerin egemenliği altında da olsa nispeten daha iyi hayat şartlarına kavuşmuşlardır. Bu olumlu gelişmelerin yanında bazı Türk

topluluklarının sıkıntılarındaki ise bir hafifleme olmamış, hatta bazı bölgelerde bu sıkıntıların zaman zaman arttığı görülmüştür. Bu şekilde, dünyanın gündemine oturmuş olan Türk topluluklarından bir kısmı da Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bu makalede, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki bu toplulukların güç unsurları değerlendirilerek, son yıllarda bölgeyi etkileyen faktörler incelenecek ve bu toplulukları gelecekte neler beklediği sorusuna cevap aranacaktır.

Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Türk Topluluklarının Güç Unsurları

Bölgedeki Türk topluluklarının güç unsurlarının ana dinamiği bölgenin nüfus yapısı ve topluluklar arası ilişkilerdir.

*Türkiye'nin değerli stratejistlerinden olan Muzaffer Özdağ, daha önce "*Taşan Sarı Okyanusun Yarattığı Tehdit*" *Avrasya Dosyası*, (Yaz 1995), Cilt 2, Sayı. 2, ss. 70-80) isimli makalesiyle Çin Halk Cumhuriyeti'nin geleceği ve bunun Doğu Türkistan'a muhtemel etkilerini stratejik olarak ayrıntılarıyla analiz etmişti. Armağan kitabına hazırlanan bu makalede, söz konusu analizden yedi yıl sonra ortaya çıkan yeni gelişmeler ışığında Doğu Türkistan'ın geleceği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Buradaki Türk topluluklarının temelini Doğu Türkistan Türkleri teşkil etmektedir. Doğu Türkistan Türkleri, genel olarak Uygur, Kazak ve Kırgızlar ile daha az miktardaki Özbek ve Tatarlardan oluşmaktadır. *19.250.000 kişilik bir nüfusa sahip olan Doğu Türkistan'da Türkler, yaklaşık sekiz buçuk milyonluk nüfusla bölgenin % 44'lük bir kesimini oluşturmaktadır.* Doğu Türkistan'ın güney kesimlerinde Türk yoğunluğu daha fazla iken, Çungarya olarak adlandırılan kuzey kesimleri daha karmaşık bir görüntü arz etmektedir. Doğu Türkistan'da Türk topluluklarının dışında Çinli, Moğol, Dungan, Dong-şiang, Dagur, Şibe, Tacik ve Ruslar da bulunmakta ve bu durum özellikle bölgenin kuzeyinde etnik bütünlüğü

olmayan bir yapı oluşturmaktadır. Genel olarak bölgede nüfus çoğunluğunu çok az bir farkla Uygurlar oluşturmakta, hemen ardından Çinliler gelmektedir. Ancak, son yıllardaki gelişmeler sonucu Çinli nüfusun, Uygurları geçmiş olabileceği de düşünülebilir. Diğer yandan, Çin politikası, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) siyaseti gibi her boyu ayrı bir millet olarak saymakta ve boylar arası rekabeti körükleyerek Çin yönetimini gittikçe sağlamlaştırmaya çalışmaktadır.

Çin Halk Cumhuriyeti, bir süper güç olursa ABD'nin Asya'daki çıkarlarını doğrudan tehdit edecektir. Buna karşılık, ABD'nin siyaseti ise henüz kesinlik kazanmamış olmakla beraber, Soğuk Savaş dönemindeki ABD siyasetini andırmaktadır

Çin'de, Doğu Türkistan Türklerinden başka Doğu Türkistan'a komşu olan Kansu ve Çing-hay eyaletlerinde yaşayan ve toplam yüz bin civarında bir nüfusa sahip olan Salar ve Sarı Uygur (Yugur) toplulukları da bulunmaktadır. Bu toplulukların nüfusu çok az olup, bunlar ana kütlelerin uzağında olmak bakımından geleceğe yönelik değerlendirmelerde göz önüne alınmamıştır.

Bölgeyi Etkileyen Faktörler

Son yıllarda bölgeyi etkileyen başlıca faktör, SSCB'nin dağılması olmuştur. Bu süreçte, dünya ve özellikle eski SSCB coğrafyasına yakın bölgeler hızlı bir dönüşüm içine girmişlerdir. Bu dönüşümler, gelişmekte olan ülkeler arasında, çok milletli olan veya iyi yönetilemeyen devletleri sıkıntıya sokmuş,

bu tip ülkelerde ayrılıkçı kuvvetler güç kazanmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmelerin etkisi Doğu Türkistan'da da görülmüş, 1990'ların ortalarına kadar, özellikle Uygur toplumunda bağımsızlık ümitleri daha güçlenmiştir.

Diğer bir faktör 1980'lerde Çin içinde gelişmiş olan fikrî serbestleşme olmuş, bu olgu bütün Çin'de 1989'a kadar yükselişini sürdürmüştür. 1989 Tiananmen olaylarından sonra bu fikrî serbestlik, şiddetli bir şekilde bastırıldıysa da etkileri gizliden gizliye devam etmiştir.

Bu da, birinci faktörde olduğu gibi Doğu Türkistan'da 1990'ların ortalarına kadar merkezden uzaklaşma eğilimlerinin güçlenmesine yol açmıştır.

Bir arada değerlendirilebilecek olan diğer iki faktör ise, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'la sınırlarını güvence altına alacak olan antlaşmalara imza atması ve Rusya'nın da katılımıyla Şanghay Beşlisi'nin kurulmasıdır. Bu iki faktör, özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'da bulunan Uygurların Doğu Türkistan'la irtibatını kesmiş, ayrıca Doğu Türkistan'a komşu olan devletlerin Doğu Türkistan'daki merkezden uzaklaşma eğilimlerine destek vermeme-leri sonucunu doğurmuştur.

İlk iki faktörün aksine, bu iki faktör, 1990'ların ikinci yarısında ters yönde etkili olmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni bir ölçüde rahatlatmıştır. Aynı yönde tesir eden bir diğer faktör, Çin'in 1997'den itibaren Batı Bölgeleri Kalkınma Plânını yürürlüğe koymasındadır. Çin'in oniki eyaletini kapsayan bu plân dâhilinde Doğu Türkistan'a hem kaynak, hem de bol miktarda Çinli nüfus aktarılmış olup, bu siyaset hâlâ devam etmektedir. Plânın bir parçası olarak tren yolu Çinlilerin en az yoğunlukta olduğu yerlerden biri olan Kaşgar'a ulaşmış, Urumçi modern bir Çin şehri hâline getirilmiş ve yabancı sermayeyi de teşvik etmek yoluyla böl-

gede bir ekonomik aktivite yaratılmaya çalışılmıştır. Böylece bölge halkının, ekonomik ve siyasî zorluklar yaşamakta olan komşu Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a özenmelerinin önüne geçilip merkeze bağlı eğilimlerin güçlenmesi sağlanmıştır. Ayrıca, Doğu Türkistan ile Şanghay arasında boru hattı yapımıyla Doğu Türkistan'ın tabii kaynaklarının

Çin'in diğer bölgelerine aktarılmasını ve Çin üzerinden dünyaya açılmasını sağlamak yoluyla bölge, ekonomik olarak da Çin Halk Cumhuriyeti'ne entegre edilmeye çalışılmaktadır. Böylece, bugüne kadar dışarıda kalmış olan Doğu Türkistan, Çin ekonomik ağının içine girecek ve merkezden uzaklaşma

Bölgeyi etkileyen son ve en yeni faktör 11 Eylül 2001 olaylarıdır. Bu olayların tetiklediği gelişmeler sonucu ABD, Afganistan ve Türkistan'a yerleşmiş, bu bölgenin doğrudan bir oyuncusu hâline gelmiştir.

eğilimleri iyice zayıflayacaktır. Bölgeyi etkileyen son ve en yeni faktör 11 Eylül 2001 olaylarıdır. Bu olayların tetiklediği gelişmeler sonucu ABD, Afganistan ve Türkistan'a yerleşmiş, bu bölgenin doğrudan bir oyuncusu hâline gelmiştir. Bu durum, Doğu Türkistan'da merkezden uzaklaşma eğilimlerini güçlendirecek bir etken olarak görülebilir. 11 Eylül saldırılarının diğer bir etkisi ise dünyada anti-terör fikirlerinin gelişmesidir; Çin Halk Cumhuriyeti de, bu doğrultuda, özellikle Uygurları terörist olarak önce ABD'ye, sonra da dünyaya kabul ettirmeye çalışmıştır. Çin, aynı siyasetini içeriye yönelik olarak da takip etmiştir.

Doğu Türkistan konusunda, unutturma ve yok sayma politikasını yeni gelişmeler ışığı altında değiştirerek, gündeme oturtma ve kamuoyunda Uygurları asayiş bozucu olarak kabul ettirme politikasına yönelmiştir. Dünyaya yönelik siyasetinde özellikle ABD'nin itirazları ile karşılaşmış henüz başarıya ulaşmamış, ancak ABD son günlerde, muhtemelen Irak politikasına destek bulmak için Doğu Türkistan adını taşıyan oluşumlardan biri olan Doğu Türkistan İslâm Hareketini terörist olarak ilân etmiştir. Çin, içe dönük siyasetinde ise başarıya ulaşmış ve Çin halkında Doğu Türkistan'da teröristlerin olduğu ve bunların tehlike arz ettiği duygusunu yerleştirmiştir. Böylece 11 Eylül saldırılarının tetiklediği, ancak birbirinden farklı yönde gelişen bu dış etkenler, henüz sonuçlanmamıştır.

Geleceğe Yönelik Değerlendirmeler

Bir önceki bölümde anlatılan faktörler göz önüne alındığında, Doğu Türkistan'da son on yıl içinde sürekli olarak merkezden uzaklaşma eğilimleri ile merkeze yöneltme eğilimlerinin bir çatışma içinde olduğu ve özellikle son yıllarda bu çatışmanın iyice şiddetlendiği sonucu çıkartılabilir. Önümüzdeki yıl-

larda da bu durumun bir süre devam edeceği görülmektedir.

Dünyada, şu anda gündemine Irak'ı almış olan ABD'ye karşı duracak bir gücün arayışları vardır. Ancak, ABD, bir süper güç olduğundan rakibi de süper güç olarak nitelenebilecek bir oluşum olmalıdır. Bu sebeple, ABD'nin Irak, İran ve Kuzey Kore ile olan zıtlaşmaları geçici ve dünyadaki ABD hâkimiyetini pekiştirici unsurlar olarak görülebilir.

İleride süper güç adayları olarak Avrupa Birliği ve Çin, daha az bir ölçüde Rusya ile Hindistan karşımıza çıkabilir. Bunlardan Avrupa Birliği, ne kadar ABD ve NATO'nun kanatları altında gelişirse gelişsin, sonuçta ABD'nin dünya üzerindeki çıkarlarını zayıflatacak bir oyuncu olacaktır. ABD'nin bu oluşuma karşı siyaseti şimdilik görülebildiği kadarıyla Avrupa Birliği'ni denetim altında tutmak ve ileride kendisine karşı bir güç ol-

masını engellemektir.

Çin Halk Cumhuriyeti, bir süper güç olursa ABD'nin Asya'daki çıkarlarını doğrudan tehdit edecektir. Buna karşılık, ABD'nin siyaseti ise henüz kesinlik kazanmamış olmakla beraber, Soğuk Savaş dönemindeki ABD siyasetini andırmaktadır. Tıpkı eski SSCB'ye yaptığı gibi, günümüzde ABD, Çin'i çevreleme siya-

Çin Halk Cumhuriyeti ise, başlatmış olduğu Batı Bölgeleri Kalkınma Plânına devam ederek diğer oniki eyaletle birlikte Doğu Türkistan'ı ülke ekonomisine iyice entegre etmeye çalışacaktır. Ekonomik girişimlerin yanı sıra Çince eğitimini yaygınlaştırarak kültürel açıdan da Uygurları, Çin'e yakınlaştırmayı hedeflemektedir.

setini başarmış, komşu ülkelerde geniş ve güçlü etki alanları yaratmıştır. Bunun yanında, yine tıpkı eski SSCB'deki halklar gibi, Çin Halk Cumhuriyeti'nin azınlık tabir ettiği milletlere yönelik araştırmalar ve haberler ABD'de hızla artmaya başlamıştır. Bu milletlerden Tibetliler, zaten eskiden beri Batı dünyasının ilgisini ve desteğini çekmekteydi. Şimdi diğer milletlerle birlikte Doğu Türkistan'ın en kalabalık etnik grubu olarak görülen Uygurlar da ABD'nin gündemine girmiş bulunmaktadır. Tahminimizce ABD, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki halklara yönelik bu siyasetini artırarak devam ettirecek ve bu yolla Asya-Pasifik'te Çin'in kendi çıkarlarını tehdit etmesini engellemeye çalışacaktır.

Çin Halk Cumhuriyeti ise, başlatmış olduğu Batı Bölgeleri Kalkınma Planına devam ederek diğer oniki eyaletle birlikte Doğu Türkistan'ı ülke ekonomisine iyice entegre etmeye çalışacaktır. Ekonomik girişimlerin yanı sıra Çince eğitimini yaygınlaştırarak kültürel açıdan da Uygurları, Çin'e yakınlaştırmayı hedeflemektedir. Ancak, diğer yandan, dünyada güçlenen anti-terör eğilimlerini kullanarak Uygurlar üzerindeki sindirme politikasını sürdürecektir. Büyük bir ihtimalle kısa vadede Çin, ekonomik ve kültürel açıdan hedeflerine ulaşacak-

tır. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, ekonomik refahtan daha büyük ölçüde bölgedeki Çin halkının faydalanacağı, azınlıklara ise bu rahatlamının daha az bir ölçüde yansıtacağıdır. Bu durumda, bölgedeki azınlıklar durumlarını kendi geçmişleri ile kıyasladıklarında gidişi olumlu görecekle, ancak bölgedeki mevcut gelir adaletsizliğine baktıklarında bu girişimi olumsuz olarak değerlendireceklerdir. Diğer yandan, Çin Halk Cumhuriyeti uzun vadede, ABD'nin çıkarlarıyla çatıştığı müddetçe zaman zaman bölgede merkezden uzaklaşma eğilimlerinin ortaya çıkmasına karşı koyamayacaktır. Ayrıca ABD'nin bölgeye doğrudan doğruya yerleşmesi sonucu Şanghay işbirliği Teşkilatı'nın geleceği de tehlikeli bir hâle gelmiştir. Burada yeni çatlaklar oluşması Çin'in son beş yıldır kazandığı avantajların sarsılmasına yol açacaktır.

Bu gelişmeler ışığı altında önümüzdeki on yıl içinde Doğu Türkistan Türklerinin ekonomik açıdan geçmişe göre daha iyi bir durumda olacakları, ancak buna rağmen merkezden uzaklaşma eğilimlerinin 1990'ların ilk yarısı gibi artacağı değerlendirilmesinde bulunabiliriz.

Önümüzdeki on yıl içinde Doğu Türkistan Türklerinin ekonomik açıdan geçmişe göre daha iyi bir durumda olacakları, ancak buna rağmen merkezden uzaklaşma eğilimlerinin 1990'ların ilk yarısı gibi artacağı değerlendirilmesinde bulunabiliriz.

ÇOK TARAFLI ASKERÎ TATBİKAT DOĞU TÜRKİSTAN'DA ANTI-TERÖR TATBİKATI

Dr. Nuraniye EKREM

Sanghay İşbirliği Örgütü'nün 6 Ağustos tarihinde başlattığı anti-terör tatbikatı 12 Ağustos'ta sona ermiştir. Tatbikat ilki Kazakistan'da ikincisi ise Doğu Türkistan'ın Gulja şehrinde olmak üzere iki aşamadan oluşmuştur. Üç gün süren Kazakistan ayağının ardından, 11-12 Ağustos tarihleri arasında Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde gerçekleşmiş olan Anti-terör tatbikatına Çin, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dan birlikler katılmıştır. Özbekistan ise bu tatbikata katılmamıştır. Kaynaklardan alınan bilgiye göre, koalisyon güçlerinin tatbikatın ikinci aşamasının gerçekleştirildiği Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde düzenlediği tatbikatta teröristlere karşı savaş ve rehinelere kurtarma çalışması yaptığı bildirilmiştir. Gulca şehrinde düzenlenen tatbikat ilk defa yabancı ordunun Çin sınırları içinde düzenle-

nen tatbikata katılması açısından dikkat çekmektedir. Çin Savunma Bakanı Cao, Merkezi Askeri Komisyon Başkan Yardımcısı ve bir Çin Komünist Partisi merkezi komite üyesi, bu tatbikatın SCO üyelerinin ilk çok taraflı tatbikatı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca koalisyon güçlerinin tatbikat boyunca askeri yeteneklerini sergilediğini, SCO üyelerinin askeri işbirliğinde yeni bir sayfa açtığını, Çin, Rusya, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasındaki dostça ilişkilerde de yeni bir döneme girildiğini ifade etmiştir. Bir de bu tatbikatın, bölgesel barış ve dünyadaki terör karşıtı gayretlerin idamesinde SCO üyelerinin dayanışma, dostluk ve işbirliği içinde olduğunun bir göstergesi olduğunu dile getirilmiştir.

11 Eylül ve Afganistan operasyonunun gerçekleştirilmesi ile Orta Asya bölgesi ABD, İran, Çin ve Rusya Federasyo-

nu açısından ayrı bir önem kazanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 'Terörizmle Savaş' başlığı altında başlattığı Afganistan operasyonu nedeniyle çeşitli Orta Asya ülkelerinde yerleştirdiği üsler özellikle Çin tarafından endişe ile karşılanırken, bu durum Çin uzmanları tarafından ABD'nin çevreleme politikasının bir parçası olarak yorumlanmıştır.

ABD'nin bölgede güçlü ittifaklar kurmaya çalışması ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin de bu gelişmeleri Çin ve Rusya'ya karşı dengeleme unsuru olarak görmesinden dolayı sıcak karşılaması, bölgede Rusya Federasyonu ve Çin tarafından bir 'tehdit' olarak algılanmıştır. Özellikle Çin, bir yandan 'Terörizmle Savaş'

Amerika Birleşik Devletleri'nin 'Terörizmle Savaş' başlığı altında başlattığı Afganistan operasyonu nedeniyle çeşitli Orta Asya ülkelerinde yerleştirdiği üsler özellikle Çin tarafından endişe ile karşılanırken, bu durum' Çin uzmanları tarafından ABD'nin 'çevreleme' politikasının bir parçası olarak yorumlanmıştır.

dalgasının yarattığı etkiyi Uygur bölgesi olan Doğu Türkistan'a yönelik yeni bir baskı aracı olarak kullanırken bir yandan da ABD'nin Türkistan'da çeşitli askeri üsler yerleşmesini kendisini 'çevreleme' politikasının bir parçası olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda Orta Asya'da ABD yanlısı politikaların hüküm sürmesinin önüne geçebilmek için Pekin ve Moskova ile de ekonomik, askeri ve politik ilişkilerini Türkistan'da bir işbirliği zeminine oturtmak üzere bazı önemli adımlar atmışlardır. Bu a-

dımlara zemin olarak ise Pekin ve Moskova'nın etkin olduğu Şangay İşbirliği Örgütü platformunu kullanmaya çalışmaktadırlar.

Çin'in 'Ortak 2003' adını verdiği bu tatbikat Çin'in ilk defa çok taraflı sınır aşırı askeri tatbikat olması açısından önemlidir. Kod adı '01' olan ilk ikili sınır ötesi askeri tatbikatını, 10-12

Ekim 2002'de Kırgızistan ve Çin Sınır Muhafız Orduları ile birlikte iki ülke sınır bölgesinin yüz kilometre derinlik alanında gerçekleştirmişlerdi. 10 Eylül 2002'de Kırgız Savunma Bakanı Topoyev, Çin heyetini kabulü sırasında, Kırgız-Çin askeri işbirliği ilişkilerinin engelsiz bir şekilde gelişmekte olduğunu vurgulayarak, Çin Silahlı Kuvvetlerinin Kırgızistan subaylarının eğitilmesi konusunda büyük destek

verdiğini, ayrıca büyük miktarda askeri malzeme temin ettiğini belirtmiş ve Çin Silahlı Kuvvetlerine teşekkür etmişti. Topoyev gerçekleşecek askeri tatbikatın iki ordunun güvenini artıracığını, birlikte terörizme karşı savaşın bir somut örneği olacağını ve büyük tarihi mâna taşıdığını vurgulayarak, iki ordu ilişkilerinin yeni bir aşamaya geleceğine inandığını ifade etmişti. Çin-Kırgız Askerî tatbikatına Şanghay İşbirliği Örgütü'nün üye ülkelerinin gözlemcileri iştirak etmişti. Çin daha önce bu tür sınır

ötesi askeri tatbikatlara karşı çıkıyordu. Ancak, Gulca ile Kırgızistan'da düzenlenen askeri tatbikatlar Pekin'in bu görüşünün değiştiğini göstermektedir. Bunun Çin'in ulusal çıkarları ile uluslararası konjonktürün değişmesinden kaynaklandığı açıktır. Bu tatbikatlardan Çin stratejik olarak;1) Doğu Türkistan ayrılıkçılarına karşı gözdağı vermeyi amaçlamaktadır. 2) Şanghay İşbirliği Örgütü ile işbirliği yapmakla Çin'in bölgedeki etkisini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. 3)ABD ve ISAF'in yerine geçen NATO birliğinin etkisini kırmayı amaçlamaktadır.

*Doğu Türkistan
Meselesinin
Stratejik Boyutu*

Doğu Türkistan bölgesi, tarihte İpek Yolu üzerinde Çin ve Batı dünyası için çok önemli stratejik rol üstlenmiştir. Avrasya bölgesinde cereyan eden Türk-Çin savaşları, Moğol-Çin savaşları, Sasanî-Çin savaşları ve Arap-Çin savaşları ise tarafların İpek Yolu'nu ele geçirme mücadelesine sahne olmuştur. Doğu Türkistan bölgesinin bu savaşlarda göz ardı edilemez bir konumda bulunduğu da bir gerçektir. Doğuda Çin, güneyde Hindistan ve Batı da ise Yunan ile İslâm medeniyetinin kesişen noktasında bulunan Doğu Tür-

kistan, Doğu-Batı ticareti, Budizm, Hıristiyan ve İslâm dinlerini barındırarak farklı kültür ve medeniyetlere barış zemini oluşturmuştur. Doğu Türkistan bölgesi 16. yüzyılda deniz yolları açılmasına ve kara bölge özelliğini taşımasına rağmen hala bu stratejik konumunu kaybetmemiştir. Özellikle Çin açısından fevkalade önem taşımaktadır.

Tarihte Çin için köprü ve sınır manasına gelen Doğu Türkistan bölgesi, bugün askeri savunma, toplumsal güvenlik, ekonomik kalkınma, petrol ve doğal-gaz hem de diğer yer üstü ve yeraltı zenginlikleriyle yine stratejik konumunu korumaktadır.

Tarihte Çin için köprü ve sınır manasına gelen Doğu Türkistan bölgesi, bugün askeri savunma, toplumsal güvenlik, ekonomik kalkınma, petrol ve doğal-gaz hem de diğer yer üstü ve yeraltı zenginlikleriyle yine stratejik konumunu korumaktadır. Doğu Türkistan'ın bu stratejik özelliği, Çin için ne kadar önemli ise, Çin'in rakibi veya düş-

manları için de o kadar önem arz etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 'yumuşak karnı' olan bu bölgede her hangi bir istikrarsızlık Çin'in geleceğini derinden etkileyecektir. Doğu Türkistan'da meydana gelebilecek değişimlerin uluslararası stratejik dengelere bağlı olacağına şüphe yoktur. Doğu Türkistan'ın stratejik konumu bu değişimde kilit rol oynayacaktır. Zaten Doğu Türkistan sorununun altında bölgenin stratejik özelliği yatmaktadır.

Doğu Türkistan'ın Jeostratejik Özelliği

- Asya'nın merkezinde yer alan ve Çin toprağının 1/6 'sını teşkil eden bu bölge, Gan-su, Qing-hai, Moğolistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Tibet gibi eyalet ve ülkelerle ortak sınırı paylaşmakta ve Çin'in sınır komşusu en çok olan bölgesi özelliğini taşımaktadır.
- Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Altay Dağı, ortasında Tanrı Dağı ve güneyinde Karanlık (Kung-lung) Dağı bulunmaktadır. Bu üç dağ birlikte Doğu Türkistan'ın kuzey, batı ve güneybatısının doğal savunmasını oluşturmaktadır. Bu konum Doğu Türkistan'ın savunma veya saldırı kabiliyetini arttırmaktadır. Diğer yandan Doğu Türkistan'a sahip olan güç aynı zamanda doğudaki Çin'in güvenliğini tehdit edebilmektedir.
- Doğu Türkistan'ı işgal eden ve Xinjiang adını veren Mançur İmparatorluğu komutanı Zuo Zong-Tang, Doğu Türkistan'ı işgal etmesinin önemini şu şekilde anlatmaktadır: 'Dolayısıyla Xinjiang'a hâkim olmak Moğolis-

Doğu Türkistan'da meydana gelen siyasî inkılapların çoğu dönemindeki uluslararası siyasî konjonktür ile bağlantılı idi. Tarihte kurulan Yakup Bek Devleti, 1933'teki Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti ve 1944'teki Doğu Türkistan Cumhuriyeti de, dönemindeki büyük ülkeler arasındaki stratejik mücadele ile birlikte yaratılan ortamlarla alakalı idi.

tan'ın korunması demektir; Moğolistan'a hâkim olmak başkentini koruması demektir. Kuzeybatı bölgesi sanki bilek ve parmak gibi kopukluk olmadan savunmanın bir bütünü oluşturmaktadır. Eğer Xinjiang elden çıkarsa Moğolistan'ın güvenliği tehdit altında kalacaktır. Bu durumda Çin'in rahat uyuyabileceği günler yok olacaktır'

- Tarihte Doğu Türkistan, Çin için geçit ve savunma bölgesi olarak algılanmaktadır. Cengiz Han ise Doğu Türkistan'ın kuzeyinden dağ aşarak bölgeyi fethetmiştir. Bu bağlamda Doğu

Türkistan Orta Asya bölgesini fethetmede stratejik derinlik yapma noktasını oluşturmaktadır.

- Tarihte Çin, Doğu Türkistan'ı ele geçirdiği dönemlerde Çin büyük ülke haline gelmiştir; Kaybettiği dönemde ise zayıf ülke haline düşmüştür. Çin'in büyük ülke olma yolunda Doğu Türkistan'ı kaybettiğinde, Orta Asya'dan Ortadoğu'ya uzanan bölgedeki etkisini yitirmekle birlikte yabancı gücü bölgeden Çin'e yapılacak stratejik derinliğe zemin sağlamış olacaktır.

- Doğu Türkistan'ın komşu ülkelerinin çoğu Müslüman ve Türk halkıdır. Bazıları ise ortak tarih ve kültürü paylaşan etnik gruplardır. Doğu Türkistan nüfusunun çoğu Uygurlar'dan oluşmuş olmasına rağmen bölge halkı sınır ötesinde, yani sınırın her iki tarafında yaşamaktadır. Doğu Türkistan'ın siyasî yönetimi Pekin'e bağlı olmasına rağmen, etnik menşei, tarih, kültür, dinî ve diğer örf-âdetleri açısından Doğu Türkistan halkı Orta Asya halklarıyla bir bütündür. Aralarında 'yüz ve astar' ilişkisi mevcuttur. Bu nedenle Orta Asya ve Doğu Türkistan'da meydana gelen her herhangi bir değişim olayları karşılıklı etkisini göstermektedir. Ayrıca Doğu Türkistan İslâm dünyasının bir parçasıdır ve aynı şekilde İslâm dünyasının etkisinde kalacaktır.
- Bu bağlamda Doğu Türkistan, Çin'i hem Orta Asya'ya bağlayan, hem de Orta Asya'dan ayıran stratejik bir bölgedir.
- Doğu Türkistan'da meydana gelen siyasî inkılapların çoğu dönemdeki uluslararası siyasî konjonktür ile bağlantılı idi. Tarihte kurulan Yakup Bek Devleti, 1933'teki Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti ve 1944'teki Doğu Türkistan Cumhuriyeti de, dönemin-

Soğuk Savaşın sona ermesiyle Doğu Türkistan'ın etnik ve dinî sorunları giderek ortaya çıkmaya başlarken bölgedeki çatışmalar da sık sık gündeme gelmeye başlamıştır

deki büyük ülkeler arasındaki stratejik mücadele ile birlikte yaratılan ortamlara alakalı idi. Yani uluslararası siyasî, güvenlik ve stratejik dengelerin değişimi Doğu Türkistan'da da kendini göstermiştir.

- Soğuk Savaşın sona ermesiyle Doğu Türkistan'ın etnik ve dinî sorunları giderek ortaya çıkmaya başlarken bölgedeki çatışmalar da sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. 11 Eylül sonrası bu sorunların daha da artmasıyla Doğu Türkistan meselesi Çin'i aşarak uluslararası siyasî sahneye çıkmıştır. Yani Doğu Türkistan'ın etnik, dinî, çevre ve insan hakları meseleleri dünya kamuoyu tarafından ilgi görmeye başlamıştır.

- Doğu Türkistan'da kullanılabilir tarım, orman ve bozkır alanı 68 milyon hektar olup Çin'de ilk sırada yer almaktadır. Kişi başı dağılımı ise Çin'in kişi başı ortalamasından iki kat daha fazladır.
- Doğu Türkistan'da keşfedilen kömür rezervi 27 milyar ton olup Çin'in genel rezervinin yüzde 40'ını alarak birinci sırada yer almaktadır.
- Doğu Türkistan'da keşfedilen petrol ve doğalgaz rezervleri 30 milyar ton olup Çin'in genel rezervinin yüzde

35'ini alarak birinci sırada yer almaktadır.

- Doğu Türkistan'da pamuk üretimi sekiz yıldan beri birinci sırada yer almaktadır. Çinlilerce pamuk ve petrole 'beyaz altın' ve 'siyah altın' denmektedir.
- Doğu Türkistan aynı zamanda Çin'in nadir metal ve stratejik ham maddelerinin önemli üretim merkezidir. Bu zengin kaynaklar Çin'in ekonomik kalkınmasının sürdürülebilirliğinin temel güvencesidir.

Çin terörizme karşı savaş programı çerçevesinde Orta Asya'da kendi konumunu güçlendirmeyi planlarken hatta bu yolda ilerlerken ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ve insan haklarından sorumlu Lorne Corner başkanlığındaki bir heyeti, 16-20 Aralık 2002'de Çin'e göndermiştir. Bu ziyarette, ABD ile Çin arasında insan hakları diyalogunun 13'üncüsü Pekin'de gerçekleştirilmiştir. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Lorne Corner'in Çin ve Doğu Türkistan ziyareti uluslararası basından yoğun ilgi görmüştür. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Lorne Corner'in Çin'de gerçekleştirdiği görüşmelerde insan hakları, dini özgürlük, işçi hakları, demokrasi gibi konular ele alınırken, Doğu Türkistan'daki so-

Doğu Türkistan meselesi Çin'i aşarak uluslararası siyasî sahneye çıkmıştır. Yani Doğu Türkistan'ın etnik, dinî, çevre ve insan hakları meseleleri dünya kamuoyu tarafından ilgi görmeye başlamıştır.

runlar Çin-Amerikan görüşmelerinin ana teması olmuş ve özellikle Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygur ve diğer Müslümanların hakları gündeme gelmiştir. ABD heyetine başkanlık eden Dışişleri Bakan Yardımcısı Lorne Corner, ziyaret öncesi yaptığı açıklamasında, ABD-Çin arasında, Ekim 2001'de yapılan ilk ikili görüşmede, insan hakları ve demokrasi meselelerinin tartışılması üzerine

çerçeve anlaşmasının yapıldığını, ancak hangi konularda yoğunlaşılacağına belirtilmediğini ve yapılacak bu görüşmede verimli bir görüşme yapılmasının beklediğini, bunun sonuçlarının da önümüzdeki haftalarda alınacağını açıklamıştı. Lorne Corner 16-17 Aralık 2002'de Pekin'de yaptığı temaslardan sonra, 18 Aralık 2002'de Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'ye gitmiştir. Lorne Corner, 18 Aralık 2002'de Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'de üst düzey temaslarda bulunurken, ayrıca Xin Jiang Üniversitesinde öğrenci ve öğretim görevlilerine de bir konuşma yapmıştı. Craner, Amerika'nın El Kaide bağlantılı Doğu Türkistan İslami Hareketi'ni kınadığını, ancak ziyaretinin Sincan'ın barışçı insanlarıyla dostluğu pekiştirmek amaçlı olduğunu belirtti. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Lorne Craner geçtiğimiz hafta içerisinde, Washington'un bölgede insan haklarının durumuyla yakından ilgilendiğini göz-

termek amacıyla bölgeyi ziyaret etmişti. Craner konuşmasında Bush'un 'hiçbir ülke terörle mücadele savaşını kendi azınlıkları üzerindeki baskıyı arttırmak amacıyla kullanamaz' mesajını da iletmiştir. Craner, Sincan Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında Çin hükümetinin her koşulda insan haklarına saygılı davranması gerektiğini dile getirmiştir. Craner; 'sebepler her ne olursa olsun terörün maruz görüle-

bilecek hiçbir tarafı yok. Hiçbir şey masum insanları kasıtlı olarak öldürmeyi haklı çıkaramaz. Terörün şikayetlere yasal bir cevap olamayacağı gibi, terörle mücadele de insan haklarının ihlal edilmesinin yasal sebebi olamaz' şeklinde konuşmuştur. Craner; 'Bu gelişmeler etkilidir çünkü böylece Çinli yetkililer kendi insan hakları standartlarının uluslararası standartlarla uyumadığını anla-

mış oldular ve Amerika Çin'in uluslararası standartları yakalaması için gerekli olan tavsiyeleri yerine getirmesi durumunda yardımcı olmak için her zaman arkasındayız' demiştir. Craner, diyanet işlerinden bazı yetkililerle 'samimi görüşmelerde bulunduğunu ancak daha 'verimli' olunmasını umduğunu belirtirken, Uygur bölgesinden ayrılmadan önce, 'terörizmin bütün

bir halka mal edilmemesi' konusunda üst düzey yetkililere uyarıda bulunacağını belirtmiştir. Craner şöyle konuşmuştur: 'Önemli olan yolda yürüyen 100 kişiden iki tanesi teröristse, o ikisinin peşine düşmektir, 100 kişinin tamamının değil'. Craner'ın Doğu Türkistan ziyaretinden önce, BM, hakkında az bilgi sahibi olduğu 'Doğu Türkistan İslami Hareketi' adlı grubu, BM Güvenlik Konseyi'nin hazırlamış oldu-

ğu terörist listesine dahil etmesine karşı çıkan uluslararası gözlemciler, BM'in bu hareketinin, Çin'e, terörist grup üzerinde sıkı önlem alındığı bahanesi altında Uygurlara baskıları artırma yolunu açacağını savunmaktadırlar. Lorne Craner'ın Doğu Türkistan ziyareti ve Uygurlara hitaben yaptığı konuşması, Washington'un bölgede insan

Lorne Craner'in Doğu Türkistan ziyareti ve Uygurlara hitaben yaptığı konuşması, Washington'un bölgede insan haklarının durumuyla yakından ilgilendiğini göstermek amacıyla taşıdığı şekilde yorumlanırken, aynı zamanda Doğu Türkistan sorununun uluslararası bir boyuta ulaşmasının kanıtı olduğu da ileri sürülmüştü

haklarının durumuyla yakından ilgilendiğini göstermek amacıyla taşıdığı şekilde yorumlanırken, aynı zamanda Doğu Türkistan sorununun uluslararası bir boyuta ulaşmasının kanıtı olduğu da ileri sürülmüştü.

BÜYÜK ORTADOĞU PROJESİ VE ÇİN

Dr. Erkin EKREM

ABD, Irak savaşı öncesinde ve sonrasında, Irak ve Ortadoğu'ya yönelik demokratikleştirme planlarını sık sık gündeme getirmiştir. 12 Aralık 2002'de Heritage Foundation'da düzenlenen bir toplantıda ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, *ABD-Ortadoğu Ortaklık İlişkileri Eylem Planı'nı* (U.S.-Middle East Partnership Initiative, MEPI) ortaya koymuştur. Ortadoğu ülkelerinin ekonomi, eğitim ve siyasal açıdan değişimi için fırsat sağlaması hedeflenen bu plan, Polonya - ABD Yatırım Fonunu (Polish-American Enterprise Fund) örnek alarak *Ortadoğu Yatırım Fonu*'nu (Enterprise Funds for the Middle East) oluşturarak bölgeye daha çok yatırım yapılmasını sağlamayı amaçlamıştır. Eylül 2003'te düzenlenen ABD-Arap Ekonomik Forum'unda, Colin Powell Arap dünyasına yönelik bu eylem planının uygulanacağını yine belirtmiştir. 6 Kasım 2003'te ABD Başkanı Bush, ABD'nin ticari kuruluşlar tarafından 20. National Endowment for Democracy toplantısında Ortadoğu'ya yönelik

Forward Strategy of Freedom planını ortaya koymuştur. Yakındoğu bölgesinden sorumlu ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns, 12 Kasım 2003'te Eski Dışişleri Bakanı George C. Marshall hakkında düzenlenen bir anma toplantısında, Atlantik ittifakı ülkelerin Büyük Ortadoğu'da çözmesi gereken dört problem olduğunu ileri sürmüştür: 1. Irak'ın bütünlüğünün korunması, istikrarlı ve refahlı bir toplumun yaratılması; 2. İsrail-Filistin çatışmasına çözüm getirilmesi; 3. Terörist ve teröristlere destek veren ülkelerle mücadele edilmesi; 4. Ortadoğu bölgesinin siyasal ve ekonomik reformunun gerçekleştirilmesi. William Burns'e göre, bu konular Transatlantik ülkelerin işbirliği yapmasının zeminini hazırlamış olacak, bu gelecek 10 yılda ABD ile Avrupa'nın karşılaşabileceği herhangi bir meydan okuma ile aynı oranda önem taşıyacaktır. Bu sorunların çözülmesi yeni bir zemin yaratacaktır. Zira radikal şiddet yanlılarının yaşama umudunu kırmanın geçerli ilacıdır. Dışişleri Bakanı Powell, 1

Ocak 2004 tarihli New York Times'te yayımlanan "What We Will Do in 2004" konulu makalesinde ABD-Ortadoğu Ortaklık İlişkileri Eylem Planı'nı tekrar dile getirmiş ve İran halkı ve diğer baskıcı yönetimler altındaki halkların özgürlük mücadelesine destek verileceğini ifade etmiştir. 4 Şubat 2004'te Kongre Kütüphanesinde İngiltere eski Başbakanı Winston Churchill için düzenlenen serginin açılışında konuşan ABD Başkanı Bush, Ortadoğu'da demokratik seçim, serbest piyasaya geçiş, basın ve fikir özgürlüğü ve sendika oluşturulmasında serbestlik konularının National Endowment for Democracy kuruluşu tarafından yürütüleceğini ve bu proje için her yıl 80 milyon dolar finans sağlanacağını ifade etmiştir. Ayrıca Alhurra adında bir TV kanalı, ticaret faaliyetleri için bilgi ve finans kuruluşu, kadın eşitliği ve sosyo-ekonomik düzeyini artırması, eğitim için derslik kitap ve bağımsız yasama organları oluşturması gibi konularda karar aldığını belirtmiştir.

9 Şubat 2004'te Washington Post'ta yer alan bir haberde, ABD'nin Haziran 2004'te ABD'de düzenlenecek G8 toplantısında müzakere etmek üzere sekiz sayfadan oluşan Büyük Ortadoğu proje taslağının bulunduğunu yazmıştır. Habere göre, Washington-

'nun bu projesi, 1975 yılında Amerika, Sovyetler Birliği ve hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinin imzaladığı Helsinki anlaşmasının gevşek bir modelinden esinlenmiştir. Amaç İslamî köktenciliğin etkisini azaltmak ve bölgede demokratik reformları gerçekleştirmektir. Projenin kapsama alanı ise 22 Arap ülkesi ve İran, İsrail, Türkiye, Pa-

kistan ile Afganistan'dır. ABD'nin dıştan yönlendirmesiyle siyasi, ekonomi, dış politika, kültür, eğitim, teknoloji ve askerî araçları kullanarak bölgede liberal yapılar, serbest pazar, sivil toplum kuruluşları ve demokratik idarelerin desteklenmesi öngörülmektedir. Bu şekilde terörizm ve istikrarsızlığın temelden çözümlenmesi ve ABD ile müttefiklerinin güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir. ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesinin bir çok noksanları bulunmasına rağmen, ilk taslağından bu projenin temel dü-

şüncesini anlamak mümkündür. Siyasi açıdan Ortadoğu ülkelerinde çağdaş eğitimi, bağımsız seçim organı ve seçmenler sistemini ve bağımsız sivil örgütleri vücuda getirmeyi; yasama açısından, hukuk sistemi ve hukuk danışmanlık merkezinin oluşturulmasına yardım etmeyi; eğitim açısından, 2008'e kadar 100 bin bayan öğretmen yetiştir-

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı William Burns, Atlantik ittifakı ülkelerin Büyük Ortadoğu'da çözmesi gereken dört problem olduğunu ileri sürmüştür:

1. Irak'ın bütünlüğünün korunması, istikrarlı ve refahlı bir toplumun yaratılması; 2. İsrail-Filistin çatışmasına çözüm getirilmesi; 3. Terörist ve teröristlere destek veren ülkelerle mücadele edilmesi; 4. Ortadoğu bölgesinin siyasal ve ekonomik reformunun gerçekleştirilmesi...

me, 2010'da okuma-yazması olmayanların oranını yarıya indirme, okullara bilgisayar temin etme yoluyla kültürlü bir kuşağı yetiştirmeyi; ekonomik açıdan, bölgedeki orta ve küçük ölçekli girişimcilere kredi sağlayabilmek için G8 bünyesinde Büyük Ortadoğu Finans Şirketini oluşturmayı planlamıştır.

Washington, bu proje için G8'e başvurmanın yanısıra, ABD-AB Zirvesi, Türkiye'deki NATO zirvesi ve BM'ye

sunarak desteğini de almaya çalışacaktır. Şu anda başta Almanya olmak üzere Avrupa'dan da aktif bir destek gelmiştir. Ancak başta Suriye olmak üzere Ortadoğu ülkeleri bu projeye karşı çıkmışlardır. Arap dünyası reform yapılması gerektiğini benimsemiştir. Ancak dıştan değil içten bu reformun yapılmasını istemektedir. Bu projenin daha çok bölge ülkelerle müzakere yaparak olgunlaştırması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Araplar, Irak meselesi

hakkında henüz bir çözüm getiremeyen ABD'nin, Büyük Ortadoğu Projesi ile bölge sorunlara çözüm getireceğine şüphe ile yaklaşmaktadırlar. En önemlisi bölgedeki birçok sorununun temeli olan Filistin-İsrail çatışması hakkında bir önerinin olmayışı projeye olan güveni zayıflatmaktadır. Ancak ABD'nin bölge ülkelerle siyasî ilişkilerini geliştirme, ekonomiyi ticareti destekleme ve gü-

venlik ortaklık ilişkilerini oluşturma gibi somut ve kararlı politikaların uygulamasıyla başarısının oranı yükselecektir.

Bölgenin demokratikleşmesini esas alan ve henüz bir stratejik plana dönüşmemiş olmasına rağmen Büyük Ortadoğu Projesi'nin bazı stratejik özellikleri bulunmaktadır. 1. Demokratikleştirmeye tabi tutulan ülkeler Fas'tan Pakistan'a uzanan Ortadoğu

ile Orta Asya ve Güney Asya bölgeleri kapsamaktadır. Bölgenin özelliği ülkelerin İsrail dışında Müslüman olması ve petrol-doğalgaz sahibi olmalarıdır. 2. Bölgede Türkiye ve İsrail dışında anti demokratik ve az demokratik ülkeler ve ABD ile yakın ilişkileri olan ülkeler bulunmaktadır, yani hedef sadece anti Amerikan ülkeler değildir. 3. Bölgede aşırı Batı karşıtı İslâm gücü, yani radikal İslamcı guruplar bulunmaktadır. 4. Bölgede kitle imha silahlarını yayılması, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi geleneksel olmayan güvenlik

sorunları bulunmaktadır. 5. Büyük Ortadoğu adeta Avrasya'nın merkezini hedeflemektedir. Bölgeye sahip olan bir güç, jeopolitik bakımından doğuda Çin, kuzeyde Rusya, güneyde Hindistan ve batıda Avrupa'nın bölgedeki etkisini tasfiye edebilmektedir. Yani adı geçen bölgesel güçlerin bölgeye yönelik stratejik derinliğini engelleyebilir. 6. Bölgede mevcut olan A-

Büyük Ortadoğu adeta Avrasya'nın merkezini hedeflemektedir. Bölgeye sahip olan bir güç, jeopolitik bakımından doğuda Çin, kuzeyde Rusya, güneyde Hindistan ve batıda Avrupa'nın bölgedeki etkisini tasfiye edebilmektedir. Yani adı geçen bölgesel güçlerin bölgeye yönelik stratejik derinliğini engelleyebilir.

raplar Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü ve Kolektif Güvenlik Anlaşması gibi birçok bölgesel siyasi, güvenlik ve ekonomik örgütleri gölgede bırakabilmektedir. 7. Bölgedeki petrol rezervleri dünya petrol rezervlerinin %70'ini oluşturmaktadır. Bölgeye sahip olan güç ve güçler, OPEC'in gücünü zayıflatabilir, petrol pazarını denetim altına alabilir, boru hatlarının yönlerini değiştirebilir. Böylece Rusya'nın enerjisinin uluslararası pazara satmasını, fiyatların belirlenmesini engelleyebilir ve petrole önemli ölçüde ihtiyaç duyan Çin, Hindistan ve Avrupa ülkelerinin taleplerine karşı kontrol hakkını elde tutmasını sağlayabilmektedir.

Projenin bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, Büyük Ortadoğu Projesi yalnızca bir proje olmakla kalmamakla, geleceğe yönelik bir stratejik plan gibi gözükmektedir. Bu projenin ortaya çıkış süreci ve projenin stratejik amacı dikkate alındığında ABD'nin Avrasya politikasını hatırlatmaktadır. Yani Brzezinski'nin Avrasya tezinin küçültülmüş halidir. Diğer yandan Irak savaşı sonrası ABD'nin küresel askerî konuşlanmasına hız veren stratejik planının yine bu bölgeye yoğunlaşması nedeniyle Büyük Ortadoğu Projesini pekiştirmektedir. Bu bağlamda ABD'den

sonra gelen AB, Çin, Rusya ve Hindistan gibi güç merkezlerinin bu projeye iştirak etmesi daha karlı olacaktır. Ancak Washington bu projeyi Çin'in üye olmadığı G8 ve NATO çerçevesinde değerlendirmeye çalışmaktadır. Rusya'nın G8'de yer alması, NATO ile yarı üyelik statüsü ve Avrupa ile entegre olma yolundaki adımları nedeniyle bu projeden çıkar sağlaması mümkündür. Hindistan'ın, en büyük demokrasi ülkesi ABD ile özel ilişkisi sözkonusudur ve Çin'in ise saf dışı kalma tehlikesi bulunmaktadır.

Çin'in Orta Asya'da büyük çıkarları bulunmaktadır. Doğu Türkistan ve Orta Asya'nın güvenliği dışında Orta Asya'dan Ortadoğu'ya uzanan sahada enerji çıkarı vardır. Ayrıca Orta Asya'yı bir pazar olarak görmekte bölgeden ham madde satın almakta ve bölgeye fason ürünleri satmaktadır. Siyasî olarak Orta Asya tek kutuplu karşı çok kutuplu politikasının uygulama zeminidir.

Bu çıkarlarını sağlamak için Şanghay İşbirliği Örgütü'nü araç olarak kullanmaktadır. Bu örgütün nihai hedefi ise Çin-Orta Asya Serbest Ticaret Alanı'nı vücuda getirmektir. Pekin, Çin-Afrika İşbirliği Forumu'nu oluşturduktan sonra şu anda Çin-Ortadoğu İşbirliği Forumu'nu tesis etmeye çalışmaktadır. Ayrıca Çin'in Avrasya politikası olan, Çin'in doğu deniz kıyısından Hollanda deniz kıyısına uzanan Avrasya Demir Yolu Projesi, yani eski

ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi bölgesel demokrasi dalgası olarak ilk önce Çin'in rejimini etkileyebilir. Aynı şekilde Çin'in bölgedeki çıkarlarını da zedeleyebilir. Bush hükümeti iktidara gelir gelmez Çin'in doğu ve güneydoğu bölgelerinde askerî güvenlik kuşağını oluşturmuştur. 11 Eylül sonrası ABD ve müttefik güçlerinin Orta Asya'da konuşlanması ile Çin batıdan kuşatılmıştır.

İpek Yolu'nu tekrar canlandırma planı da bir süreç olarak devam etmektedir. ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi bölgesel demokrasi dalgası olarak ilk önce Çin'in rejimini etkileyebilir. Aynı şekilde Çin'in bölgedeki çıkarlarını da zedeleyebilir. Bush hükümeti iktidara gelir gelmez Çin'in doğu ve güneydoğu bölgelerinde askerî güvenlik kuşağını oluşturmuştu. 11 Eylül sonrası ABD ve müttefik güçlerinin Orta Asya'da konuşlanması ile Çin batıdan kuşatılmıştır. Bütün bu gelişmeler Çin'in milli çıkarlarını gerçekleştirmesini engellemektedir.

4 Mart 2004'te Çin Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Liu Jianchao, yaptığı basın toplantısında Pekin'in Büyük Ortadoğu Projesi hakkında görüşlerini ortaya koymuştur. Sözcü Liu: "Biz her ülkenin eşit şartlarda ve karşılıklı saygı esasına dayalı diyalog ve karşılıklı yarar sağlamasından yanayız. Ortadoğu uzun yıllardır istikrarsız bir bölge olmuştur. Çin tarafı, bölgenin barış ve kalkınmasını sağlayan ve yardımda bulunmayı amaçlayan çabalara destek verir" demiştir. Çin'in bu muğlak tutumu bazı nedenlere dayanmaktadır, 1. Büyük Ortadoğu Projesi henüz taslak halinde ve daha olgunlaşmamıştır, Çin, olgunlaştığı takdirde ve pek çok güç tarafından desteklendiği takdirde uygulanmasının fevkalade zor olduğunu düşünmüş olabilir. 2. Projenin kapsadığı ülkelerin çoğu projeye karşıdır ve bazıları bunu beyan etmemiştir. ABD'nin bunları ikna etmesi için uzun süre gerekmektedir. 3. Çin, bölge ülkeleri ile ekonomik-ticari ilişkileri hızlandırarak ve Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde serbest ticaret

alanının ve Çin-Arap İşbirliği Forumu'nun oluşmasına hız verebilir. 4. Çin, projenin uygulanması sürecinden itibaren bekle-gör politikasını uygulamayı tercih edebilir ve duruma göre bu projeye iştirak edebilir. Zira bölgenin istikrarlı olması Çin'in de çıkarına uygundur. Kaldı ki sadece ABD ile muhatap olacaktır ve bu da stratejik kültüre sahip olan Çin için çok zor sayılmaz. Yani Çin, bu projeden fazla zarar almayacağını ön görmüş olabilir. Projenin sonucu başarısız olduğu takdirde bölgede daha ciddi sorunların ve istikrarsız bir durumun ortaya çıkması yine Çin'in çıkarlarına zarar verebilir.

Büyük Ortadoğu Projesi yalnızca bir proje olmakla kalmamakta, geleceğe yönelik bir stratejik plan gibi gözükmektedir. Bu projenin ortaya çıkış süreci ve projenin stratejik amacı dikkate alındığında ABD'nin Avrasya politikasını hatırlatmaktadır. Yani Brzezinski'nin Avrasya tezinin küçültülmüş halidir.

Türk Dünyasının En Eski İçtimai Yardım Müessesesi VAKIFLAR VE UYGUR TÜRKLERİNDE VAKIF*

İsmet BİNARK

SUNUŞ

Vakıflar gerek hukukî, gerekse tarihî bakımlardan Türk ve İslâm dünyasının çok eski ve o ölçüde mühim bir eseridir. Vakıf insanî düşünceden doğmuş olup, tarihin derinliklerinden gelen bir müessesedir. Türk vakıfları en eski tarihî devirlerden beri, Türklük dünyasının her yerinde ve her devrinde millî vicdandan birer iyilik, güzellik ve şefkat âbidesi halinde yükselmiş bir içtimai yardım müessesesidir.

Türk içtimai hayatı üzerinde uzun yüzyıllar, son derece müessir rol oynamış olan vakıf müessesesi; çeşitli yönleri ile geniş ölçüde ele alınıp tetkik edildiğinde, bu müessesenin kendi çerçevesi içersinde kalmadığı, Türk kültürü ve Türklüğün fazileti gibi çok mühim bir konu olarak karşımıza çıktığı görülecektir.

Çok derin içtimai temellere dayanan bir tesis olan vakıf, belirli bir, ga-

yeye bir gelir kaynağının tâyin edilerek ona şahsiyet verilmesinden ibarettir.

Türkler'de vakıf müessesesi İslâm dininden değil, eski Türkler'den günümüze kadar gelen bir gelenektir. Türkler'de vakıf, İslâmlıktan önceki devirlerde de mevcut olup, Buda dinindeki Türkler tarafından da çok rağbet gösterilen içtimai bir müessesedir.

Vakıf müessesesinin Türkler'de en eski tarihî devirlerden beri mevcudiyeti; Türk içtimai hayatında sosyal yardım, millî dayanışma, şefkat fikirlerinin ve teşkilâtının menşeinin derinliğini, daha açık bir ifade ile Türklüğün yüksek görüş ve faziletini ortaya koyar. Orta Asya'dan dünyanın dört bir tarafına yayılan Türkler, gittikleri her yere kahramanlık ve medeniyet götürdükleri gibi, iyilik ve yardım fikirlerini de yaymışlardır.

Türkler'de vakıf müessesesinin başlangıcı, Orta Asya'da yaşadıkları eski devirlere kadar uzanır. Türkler'de vakıf müessesesi Uygur

* Türk Kültürü, Sayı 78, Yıl: VII, 1969

Türklerinde görülmektedir. Orta Asya'da köklü kültürü ile tarihte derin bir iz bırakmış olan Uygurlar, M.Ö. I. yüzyıldan M.S. XIII. Yüzyıla kadar ayrı ayrı devletler kurarak yaşamış olan bir Türk kavmidir. Uzun yıllar Çinlilere, Gök-Türk ve Kutluk devletine bağlı kalmışlardır. Gök-Türklerden sonra Orta Asya'da Türk hâkimiyetini devam ettiren Uygur Türkleri olmuştur. Kurmuş oldukları devletler, toprak genişliği ve siyasî güçlülük yönlerinden diğer Türk devletlerinden büyük değildir. Ancak Karahoçu, Bişbalıg, Turfan ve Karaşar gibi şehirler kurarak, kültür ve medeniyet bakımından tarihte çağdaş devletlere örnek olan bu Türk kavminin yeri, diğer Türk boylarınıninkinden daha mühimdir.

Uygur Türklerinin zengin bir kültüre sahip oldukları, üstelik Ortaçağın en medenî milletlerinden biri olduğu, Türk tarih ve kültürü üzerinde yapılan araştırmalar neticesi ilim dünyasının gözleri önüne serilmiştir.

Uygurların teşkilât ve idare kabiliyetlerinin temin ettiği huzur ve emniyet sayesinde inkişaf eden iktisadî hayat neticesi ortaya çıkan refah, geniş ve yüksek bir kültüre kaynak olmuştur. Uygur Türklerinin diğer Türk kavimlerine nazaran onlarla mukayese edilemeyecek kadar yüksek bir kültüre sahip oluşlarında, tarihî, coğrafi, idarî, iktisadî sebepler yanında Buda ve Mani dinleri de müessir olmuştur. Türkler eski devirlerde temsil ettikleri Bozkır me-

deniyetinin zarurî neticesi olarak, şaman idiler. Uygurlar uzun müddet şamanlığı muhafaza etmişler, daha sonra sıra ile Buda, Hristiyan, Mani ve İslâm dinini kabul etmişlerdir. Bunlardan yalnız Hristiyanlığın pek mahdut, Mani dininin ise yüksek; tabakaya münhasır kalmasına karşılık Buda ile İslâm dini hâkim ve umumî din olarak kabule mazhar olmuştur. Buda dininin alemdarlığını yapan Uygur Türkleri, bu dinin Türkistan'da gördüğü rağbet dolayısıyla Çin'e de yayılmasına vasıta olmuşlardır. Buda dininin şarkî Türkistan'da gördüğü rağbet aynı zamanda dinin icablarından sayılan tasvirî sanatın da yükselmesine sebep olmuştur. Uygurların yaşadığı şarkî Türkistan'daki büyük Tarım havzası, yalnız iktisadî bakımdan bir mübadele sahası olmakla kalmamış, aynı zamanda devamlı bir kültür mübadelesine de sahne olmuştur.

Uygur Türklerinin daha IV. yüzyılda yüksek bir kültüre ulaşmış olduklarını Çin tarihleri yazmaktadır. Uygurlar, çeşitli din ve mezheplerin kendi ülkelerinde yayılmasına müsaade etmişlerdir. Bu başka memleketlerde zulüm ve taziyik gören çeşitli din ve mezhepteki âlimlerin ve mensuplarının, geniş tolerans, sahibi Uygur idaresini benimsemelerine sebep olmuştur. Ayrıca, "...Entellektüel hayata girmiş olan Uygurlar, Mani dinini yayma bahanesiyle kültür merkezleri arasında mekik dokuyorlar, Orta Asya ve Uzak Şark ta-

rihinde çok önemli bir faktör olmağa hazırlanıyorlardı. Cengiz ve hattâ Akkoyunlular ve Fatih devrindeki Orta Asya ve Yakın Doğu saraylarında kültür elçilikleri ve hocalık yapan Uygurların, bu vazifeleri çok eski devirlerden beri gelmekte idi."¹

İslâmlığın parlak çağlarında merkez Bağdat olduğu halde tanınmış bilginlerin çoğu Arabistan'dan değil, Uygur kültürünün çok verimli çevresi olan Türkistan'dan yetişmiştir. Bu tezahürün tarihî sebepleri üzerinde durulunca önümüze yüksek Uygur kültürü çıkacaktır. Kültür ve medeniyet bakımından tarihte çağdaş milletlere örnek olan Uygurlar; ilim, bilgi, sanat zemininin ve zengin bir iktisadî nizamın bulunduğu, yüksek bir kültürün sahibiydiler.

Ortaçağların en medenî milleti olarak karşımıza çıkan Uygurların şehirlerinde; renkli duvar resimleriyle süslü salonlarla, hususî surette ciltlenmiş, kitaplarla dolu kütüphaneler, resmî daireler, noterler, gümrük teşkilâtı ve mahkemeler de vardır².

Uygur Türklerinin yaşamış oldukları Şarkî Türkistan toprakları üzerinde

son yarım yüzyıldan beri, Avrupalı arkeolog ve sanat tarihçileri tarafından yapılan kazı ve araştırmalar, bu kültürün zenginliği hakkında bugüne kadar bilinmeyen bir çok hususları aydınlatmış ve gün ışığına çıkartmıştır. Öyle ki, Orta Asya'da yapılan bu ilmî araştırmalar neticesi elde edilen bilgi ve materyaller, ilim dünyasına Türklerin eski kültür ve medeniyetlerini tasvir edebilir bir duruma gelmiştir.

XX. yüzyıl başlarına kadar şarkî Türkistan hakkındaki bildiklerimizin başlıcasını İsa'dan sonra 629'da Hindistan'a giden Çinli Budist Hüan-Tsang'ın yaptığı çok dikkate şayan seyahat tasvirleri teşkil ederdi. Sonraları tesadüfen ele geçen el yazmaları dolayısıyla bu ülkeye dikkat celbedilmiş ve muhtelif milletlere mensup ilim heyetleri buralara araştırmalar yapmağa gelmişlerdir.

1898 yılında Finli Baron Ç. Munch ile Dr. Otto Donner bu çevrede bir araştırma yapmışlardır (bk. O. Donner, *Reise in Central Asien*, 1898, Helsingfors, 1901)

Aynı yıl Rus arkeologu Klementz şarkî Türkistan'da Turfan harabelerini tetkik etmiştir (bk. D. Klements, *Nachrichten uber die von der Kaiserl. Afcad. d. Wiss. su St.-Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan*, H. I. [Ruşçadan trc. O. v. Hal-ler], Petersburg, 1899)

1900-1901 yıllarında Hindistan'da bulunan İngiliz seyyahı Aurel Stein, Hind-İngiliz hükümetinin yardımıyla

¹ Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi; Orta Asya Kaynak Kaynak ve Buluntularına Göre. Ankara, 1962, s. 351.

² İbrahim Kafesoğlu, *Millî Varlık ve Gayelerimiz Bakımından Türk Tarih ve Kültürünün Ehemmiyeti*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Konferanslar I. Ankara, 1965, s.47

Hotan civarında araştırma gezilerinde bulunmuş ve kazılar yapmıştır. Burada eski Türk alfabesi;ile yazılı Türkçe vesikalar bulunmuştur. Bu vesikaların en eskisi M.Ö.98 yılına ait olup, askerî teşkilât ile ilgilidir. Aurel Stein burada yapılan kazılar neticesi ele geçen malzemeyi Londra'ya British Museum'a nakletmiştir. Aynı şahıs, 1913-1914 yıllarında buralara tekrardan, bir tetkik; gezisi yapmıştır (bk. A. Stein, [*Ancient Khotan. Detailed report of archeolog explorat. in Chinese Turkestan I-II*, Oxford, 1907; *Serendia. Detailed. report of expl. in Central Asla and Westermust. China*, I-V, Öxford, 1921; - *Innermost Asia. Detailed report of expl. in Genral Asia: Kansu and Eastern Iran*, I-VI, Oxford, 1921).

Bundan sonra Alman heyetlerinin araştırmaları gelir. Alman hükümeti; ve ilim cemiyetlerinin geniş| maddî yardımı ile desteklenen bu araştırmaların neticeleri, diğerlerine nispetle, daha verimli olmuştur. İlk Alman heyeti, 1902-1903 Altında Grünwedel idaresinde, Turfan havalisinde Uygurların devlet merkezi olan Idikut civarında araştırmalarda bulunmuştur (bk. A. Grünwedel, *Bericht über archologische Arbeiten w Idikutschari und Umgebung im Winter 1902-1903*. SBAW XXIV, Abt. I, München, 1906). İkinci Alman heyeti, 1904 ve 1907 yılları arasında A. von'le Coq'un bakanlığında araştırmalarda bulunmuştur (bk. A. von Le Coq, *A. short account of the origin, journey*

and results of the first royal Prussian (second German) escpedition to Turfan'in Chinese Türkistan, JRAS, Apt-. 1909; - *Reise und Ergebnisse derzweiter Deutsctien Turfan-Exspedition*. Mitt. d. Georg. Ges. in Müncheri, V, H, I, 1910; - *Bericht über Reisen und Arbeiten in Chinesisch-Turkistan*. Zeitschr. f. Ethnologie, H. 4-5, 1907). Üçüncü Alman heyeti, 1908-1912 yılları arasında, kısmen Grünwedel'in idaresinde araştırmalar yapmış ve bilhassa duvar resimlerinin nakli ile meşgul olmuştur. Dördüncü Alman heyeti, 1913-1914 yılları arasında A. von Le Coq başkanlığında çalışmalarına devam etmişti; (bk. A. von Le Coq, *Die vierte Deutsche Turfan-Eocpedition*, Turan, 1918 1-2).

1902 yılında, Japon Kontu Otani, Kuça civarında araştırmalarda bulunmuş ve sonraları Şarkî-Türkistan'ın diğer kısımlarını da gezerek, Tung-Huan'daki kütüphanenin mühim bir kısmını memleketine nakletmiştir. 1906-1909 yıllarında, Fransız Sinologlarından P. Elliot, Çin'e yaptığı. seyahat esnasında Şarkî Türkistan'ı da ziyaret etmiş ve Tung Huang'daki kütüphane malzemesinin bir kısmını Paris'e götürmüştür (bk. P. Pelliot, *Report sur mission au Turkestan Chinois (196-1909)*. Comptes rendus des Seances de l' Acad. des in script, et Bell-Lettres, Paris, 1910)³.

³ R. Rahmeti Arat, *Eski Türk Hukuk Vesika-*

Buralarda yapılan kazılar neticesi ele geçen Uygur eserleri bugün bilhassa Berlin'de Völkerkunde Museum'da, Leningrad'da Ermitage Müzesi'nde ve Delhî'de National Museum'da bulunmaktadır⁴.

Yapılan kazılar neticesi ele geçen kültür mahsulleri arasında, "...ekseriyeti dinî olmakla beraber edebî, iktisadî, tıbbî ve idarî metinler, vakfiye, vasiyetname, imtiyaz verilmesi gibi vesikalarla hususî mektuplar bulunmaktadır"⁵

Şarkî Türkistan'daki kazılarda ele geçen Uygur vakfiyeleri, bu bölgeye İslâmiyetin girmediği bir zamana ait olup, Buda dinindeki Türklere aittir ve Uygur harfleriyle yazılmıştır.

Vakıf, eski hukukumuzun en dikkate değer konusudur. En eski Türk hukuk vesikaları içersinde, vakıf vesikaları da yer alır. Eski Türk hukuk vesikalarının ehemmiyeti, yalnızca hukuk sahası hudutları içersinde kalmamaktadır. Zira, tarihimizin en eski devirlerinde Türklerin meydana getirmiş oldukları içtimaî müesseselerin esasları hakkında geniş

bilgi verebilecek olan hukuk vesikalarının ehemmiyeti Türk kültür ve medeniyeti tarihinin her dalını ilgilendirmektedir.

Uygur Türklerine ait "Vakıf ile ilgili eski vesikaları, hepsi de dinî vakıflar olmak üzere, üç kısımda toplamak mümkündür: A- Manastır inşası münasebetiyle tanzim edilen vesikalar, B- Manastırlara vakfedilen arazi veya bağların temlik vesikaları ve C- Manastır veya manastıra ait bina ve arazi temlikinin devlet reisleri tarafından tasdiki ve vergilerden muaf tutulmaları için verilen fermanlar"⁶.

Bir manastır tesisi münasebetiyle tanzim edilen ve zamanımıza kadar muhafaza edilmiş olan üç Uygur vakıf vesikası, binanın temeline konulmak üzere, kenarları yontularak uçları sivrileştirilmiş ağaç kazıklar üzerine yazılmıştır. Bunların ikisi Uygur harfleriyle Türkçe ve üçüncüsü Çince olarak tanzim edilmiştir.

Bu tesis vesikalarından biri, dinleyici rahibe Tengriken Tigin Silig Terken ile dinleyici rahip Külüg inanç Saçu Sengün tarafından böyle bir tesisin büyük sevaplarını din ulemasından duyduklarından ve bu sayede sonunda burkanlar diyarında doğmak arzusu ile kaleme alınmıştır. Koçu şehrinde bir mabedin harabeleri arasında ve üçüncü Alman araştırma heyeti tarafından meydana çı-

ları. Türk Kültürü Araştırmaları T.Ankara, 1964, s. 6-8.

⁴ Emel Esin, *Resimli Bir Uygur Varakı*. Reşit Rahmeti Arat İçin. Ankara, 1966, s. 190.

⁵ M. Şükrü Akkaya, *Uygur Türklerini ve Kültürlerini Tanıyalım*. Ankara. Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi III, Ankara, 1943, s. 77

⁶ R. Rahmeti Açar, a.g.e., s. 11-17

karılan bu kazı vesikasının 768 yılına ait olması muhtemeldir⁷ (bk. F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden*. Abh. PAW, 1915., s. 3-16). Grünwedel'in *Idikutschari*, München, 1906 adlı kitabında yer alan bu en eski Türk vakfiyesine ait vesika, önce Radloff tarafından tercüme edilmiş ve müteakiben neşredilmiştir. Radloff'un vesikaların çözümünde hata yaptığını ileri süren F.W.K. Müller, bunun üzerine, yukarıda künyesi verilen eserde kendi yaptığı tercüme neşretmiştir. Müller'in bu yazısındaki Uygurca metin Prof. Dr. Saadet Çağatay tarafından Türkçeye çevrilmiştir⁸.

Prof. Dr. R. Rahmeti Arat'ın "Eski Türk Hukuk Vesikaları" başlıklı yazısından edindiğimiz bilgiye göre, ikinci kazık vesika da aynı maksad ve arzular ile, bir Türk beyi, karısı, kızı ve iki oğlu tarafından bir manastır tesisi için yapılmıştır. Koçu şehri surları civarında meydana çıkarılan bu vesikanın 767 veya 827 yılında tanzim edilmiş olması muhtemeldir (bk. F.W.K. Müller, a.g.e.). Aynı şekilde tanzim edilmiş olan üçüncü vakıf vesika da, Sengim'de bir mâbed harabesinde bulunmuştur. Vesika cince yazılmış olmakla beraber, içersinde geçen şahıs adları ve unvanlar

türkçedir. Vesikanın yazılış tarihi ve maksadı ifade edilen kısımlar yırtılmış olduğundan, bu hususlar tesbit edilememiştir. Arazi vakfı ile ilgili bir diğer vakıf vesikasında da, bunun hangi manastıra ait olacağı, arazinin hudutları, mahsulünün miktarı etraflıca tespit edilmektedir. Vesikanın üst-sağ kenarı eksiktir. Vakıf şartları arasında şu kayıt da vardır. Bu vakıf araziye kimse itirazda bulunmayacak, bulunursa, 77 kamçı cezası ile cezalandırılacaktır. Bu vakıf vesikası biri başta ve ikisi sonda olmak üzere, üç büyük al-damga ile mühürlenmiştir. Halktan biri tarafından yapılan bir başka arazi vakıf vesikasında da, şahıs, memleketinin ve halkının korunması için, bağını bir manastıra vakfediyor. Bu vakfeden şahsın kardeş ve akrabalarından kimse, vakfa her hangi bir itirazda bulunamayacaktır kaydı yine yer almıştır. Vesikanın baş ve son kısımları eksik olup, mevcut kısmında sekiz mühür izi vardır.

Uygur vakıf vesikalarının hemen hepsinde, vakfı icabettiren sebebin ne olduğu kaydedilmiştir. Bunlar şöylece sıralanabilir: Vakıf yapmanın büyük sevabını din ulemâsından duymuş olmak ve sonunda burkan (Buddha) diyarında doğmayı arzulamak. Memleketi ve halkı korumak, hastalıklardan korunmak ve öldükten sonra burkan diyarında doğmayı arzulamak...

Uygur Türklerinde resim sanatının duvar resmi (fresk) şeklinde

⁷ R. Rahmeti Arat, a.g.e., s. 17.

⁸ Saadet Çağatay, *Vakıflar Dergisi II*. Ankara, 1942, s. 182-183

geliştiğini biliyoruz. Mâbedlerin duvarlarına boyu beş-altı metreyi aşan, pek büyük duvar resimleri yapılmıştır. "...Kızıl rengin hâkim olduğu, bu resimler, ekseriyetle, pranidhi sahnelerini, yani bir kişinin kendini Burkan (Buddha)'a adamasını tasvir eder..."⁹. Çok defa mâbedlerin, duvarlarından başka, tavanları ve hattâ zeminleri de bu çeşit resimlerle bezemiştir. Bu resimler arasında "...vakıf sahiplerinin tasvirleri çok dikkate şayandır. Uzun sırmalı veya nakışlı elbiseleri, üç köşeli yakalarıyla, vücudunun sıkletini birbirinden ayrı duran ayak uçlarına meylettiren duruşlarıyla.. madenî safihadan kemerlerinin bir yanında kabzası top başlı düz bir kılıç asılı, öbür yanında iskit biçiminde hançer takılı..." dır¹⁰

Buda dinindeki Uygur Türklerine ait vakıflar üzerinde araştırmalar yapan Prof. W. Ruben'de, eski Türklerdeki vakıf müessesesi hakkındaki görüşlerini şöylece ifade etmiştir: "Buddhistlere lütufta bulunan krallar tarafından arzu ile verilen küçük vakıflarla eski mukaddes mâbedler yaptırıldığı görülüyor. Bu binaların tamiiri de münferit vakıflarla yapılyordu"¹¹.

⁹ Emel Esin, a.g.e., s. 189

¹⁰ M. Şükrü Akkaya, a.g.e., s. 82

¹¹ W. Ruben, *Buddhist Vakıfları hakkında*. Vakıflar Dergisi II. Çev.: Meliha Torkak. Ankara, 1942, s. 173-181

Netice olarak diyebiliriz ki, Türkler İslâmiyet'ten çok, önce iyilik, dayanışma ve yardım müessesesi olan vakıf teşkilâtına sahiptiler. Vakıf fikri çok eski tarihî devirlerde dahi onların içtimaî hayatları içerisinde yer bulmuştu. Hayır ve iyiliğe matuf olan hareketler bütün dinlerde güzel karşılığından ve ayrıca sevap olduğundan vakfın dinlerde de kıymetli bir yeri olmuştur. Türklerin imân ettikleri son din olan İslâmiyet'in de hayır ve sevap gibi ahlâkî ve dinî prensipleri teşvik etmesi pek tabii olduğundan; üstelik İslâmiyet'in her dinden ziyade içtimaî düzen, yardım ve şefkat fikirlerine yakın olması, Türklerin bu dini kabul etmelerinden çok önce sahip oldukları vakıf müessesesini günümüze kadar yaşatmalarında başlıca sebep olmuştur.

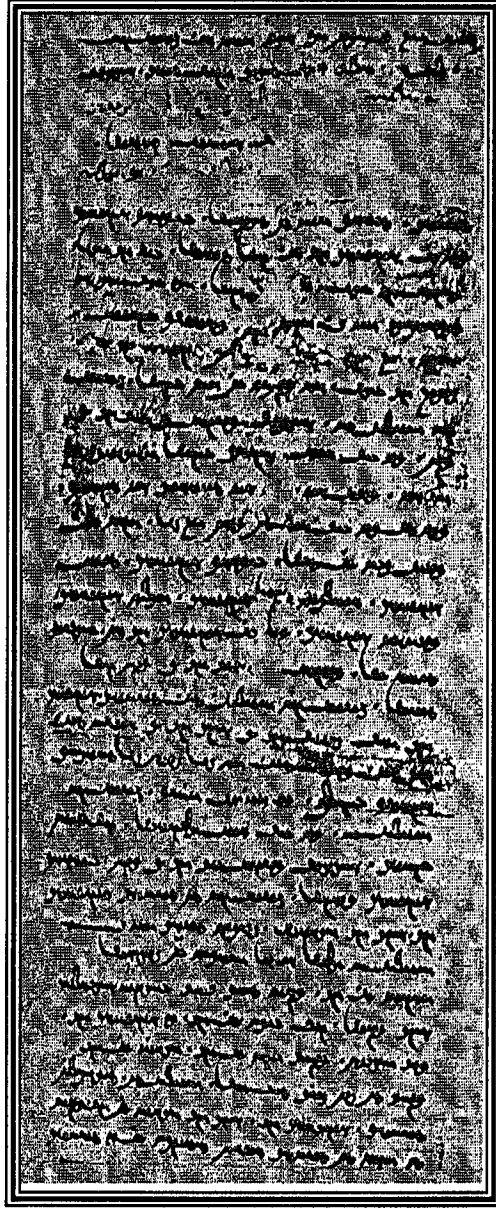
FAYDALANILAN DİĞER ESERLER

R. Rahmeti Arat, *"Uygurca yazmalar arasında"*, Türk Tarih, Arkeologya ve Et-nogرافya Dergisi III, İstanbul, 1938, s. 101-112.

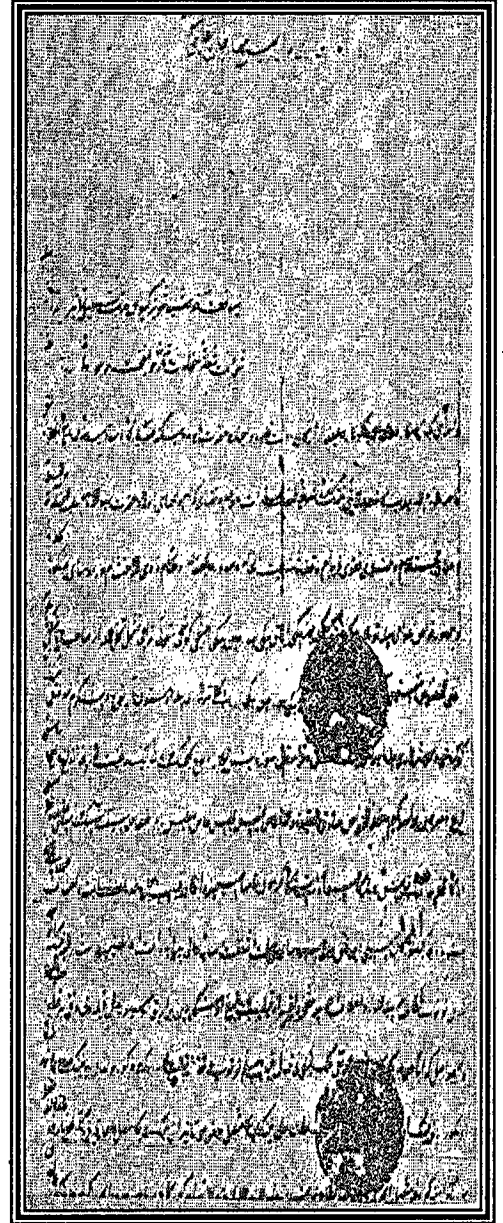
Annemarie von Gabain, *Das Uigurische Königreich von Chotscho*. Berlin, 1961.

L. Ltigeti, *Bilinmiyen İç-Asya*. Çev.: Sadrettin Karatay. İstanbul, 1946.

H. Baki Kunter, *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri üzerine mücmel bir etüd*, İstanbul, 1939.

Şarkî Türkistan'da Turfan kazısında elde edilen tarihî vesikalardan, Buda dinindeki Türklerle ait ve Uygur harfleriyle yazılmış bir Uygur vakfiyesi. Milattan sonra 12.-13.yüzyıla aittir.

Şarkî Türkistan'da Koça devrinden kalma bir Kâğşar devrinde kalma bir Kağşar vakfiyesi.

نادر محقق برزنجی کی تذکرہ کا شرف محکمہ دارالقضا
 میں شریعت مدرسہ سابقہ علم بن شاہ اعلاہ فونڈ خانہ میں فی الزمان تندر و سئلوفا حالیم ہر روز اور
 نورت یا شہ سالیم بیدین علم ہسپات ایشیائی ادبلیغ کیفیات بیدین علوم و کیم ہر وقت مشتمل ہستی
 معرفت شہ دفتر مسوی علم عرفان معنوی فلم جنہا دیلمون اوداق عیلمہ کجے زینت بزرگ
 نیت بہا ملای زہر خرد کینا ہم نہ بلدہ کا شغرد و موضع اویئل تحت جبل چشم زو اولی عیلمہ بیدین
 رضق عرفان حضرت مولام شمس الدین حسین صاحب فلم محمود الکاشغری سلطانہ زینت زوی
 مطلق و تصدیق ہوئید باید کہ پروا و لوغ ادبیر معرفت کتا ہم خط ادبیا علم آریاب لہدیہ بازار شمس الدین
 حسین صاحب فلم محمود الکاشغری نیک قبر متبرک عیلمہ سید چشم زو اولی نظر فیدا اوتوروب
 مذکور کتابانی مطالع یلیب صاحب فلم حضرت مولام شمس الدین حسین محمود الکاشغری
 نصدہ ابریدہ دو عا قلیب اولد اہمت قومی ملت کتہ عیلمہ قلیب فضل کمال ایشیغہ سعی قلیبائی
 ہر مذکور وقتا کتا ہم غیر باس شاگریم مہر عید خلقت بن ایشیغہ عوضانی متولی نصدہ قلیب ہم
 دینہ خانہ فی الذیل مدرسہ علم زوزہر ہم زبا سیم
 مذکور اقریم نذر استغنی عن علماء مدرسہ النظر فونڈ شہ دیوان شامان ملہ بیدین ہم نظاری
 دنوروز کاتب تندر و شہ کاتب تری شیخ آتوزم ملہ بیدین اویفال دین حیدین توری لیک لہد
 شامد ملہ

Divan-ı Lûgat-ı Türk'ün Müellifi Büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmut'un Türbesine ait,
 14 Muharrem 1252 (14 Ekim 1836) Cuma günü tanzim edilen Vakfiye

Doğu Türkistan ile İlgili Türkiye’de Yapılan Tezler Bibliyografyası

Dr. Fahri SOLAK

İlmi araştırma yapanların karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri, üzerinde çalıştıkları konunun daha önce başkaları tarafından araştırılıp araştırılmadığının tespitidir. Bundan dolayı araştırmanın başlangıç safhasında bir kaynakça oluşturmaya çalışanların bakacakları çalışmalar arasında tezler ilk sıralarda yer almaktadır. Ancak ülkemizde tezlerle ilgili yayınlanan konulu bibliyografyaların sınırlı oluşu, araştırmacıların karşısına önemli bir sorun olarak çıkmaktadır.¹ Özellikle son yıllarda ülkemizde üniversitelerin hızla artmasıyla birlikte yapılan tezlerin sağlıklı olarak takibi daha da zorlaşmakta, bu durum aynı ya da benzer konuların mükerreren araştırılmasına yol açabilmektedir.

Tez konusu seçiminde tekrara düşmemek

¹ Harun Duman, "Sürelî Yayınlar Üzerine Yapılmış Tezler Bibliyografyası", *Müteferrika*, S: 5, 1995, s. 157

veya daha önce araştırma konusu yapılmamış orijinal konuları tespit etmek, yapılan çalışmalar arasında ilmi sürekliliği sağlayabilmek, araştırma konusu ile ilgili önceden ulaşılmış bulgulardan yararlanabilmek için yapılmış çalışmalardan haberdar olmak bir zorunluluk halini almaktadır. Tüm bu hususlar konulu tez bibliyografyalarının önemini göstermektedir.

Eski Sovyetler Birliği'nin dağılması ve köklü tarihi ve kültürel bağlarımız bulunan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması ile birlikte, araştırmacılar için yeni ve bakir bir inceleme-araştırma alanı ortaya çıkmıştır. Sovyet döneminde bilinen sebeplerle bölgeye ilişkin çalışmalar belli bir çerçeve (daha çok siyasi konular) ile sınırlı kalmış, bağımsızlık sonrası dönemde bölgeye artan ilgi ve bilgilenme ihtiyacı bu yöndeki çalışmalara hız ve çeşitlilik kazandırmıştır. Yine Sovyet döneminde bölgeye yönelik çalışmalar ağır-

lıklı olarak belli bir araştırmacı kesimi (mesela bölgeden göç etmiş kişiler veya Pan-Türkist eğilimli yazarlar) tarafından yürütülmüşken, son yıllarda çok daha geniş bir kesim konuyla ilgilenmeye başlamış ve Türkistan Türkleri ve Türk Topuluklarının kültürel yapısı, siyasi ve ekonomik durumları ile ilgili çok sayıda araştırma ve yayın yapılmıştır.² Sovyet sonrası dönemde konuya artan ilgi, üniversitelerde yapılan akademik çalışmalar üzerinde de etkili olmuş ve konuyla ilgili Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarının sayısı giderek artış göstermiştir.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) oluşturulduktan sonra üniversitelerde lisans ve doçentlik tezleri, birkaç istisna dışında, kaldırılmış; akademik tezler yüksek lisans ve doktora şeklinde düzenlenmiştir. Daha önce Fakülteler bünyesinde yapılan tezler, YÖK'ün kurulusundan sonra üniversite rektörlüklerine bağlı Enstitüler bünyesinde yapılmaya başlanmıştır. Bu nedenle çalışmamızda yer alan doçentlik ve lisans tezleri 1983 yılı öncesine ait olup, tez künyelerinde ilgili fakülte ve bölüm belirtilmiştir. 1983 Sonrasına ait yüksek lisans ve doktora tezlerinde ise ilgili Enstitü adı yer almıştır.

Elinizdeki çalışmanın hazırlanmasında, Türkistan ve Kafkaslarla ilgili yürüttüğümüz bibliyografya projesinin Türkiye'de Yapılan Tezler³ başlıklı kısmı esas alınmış, söz konusu makalenin yayınlandığı tarihten bu yana geçen sürede ulaşılabilen konu ile ilgili

tezler de bu çalışmaya ilave edilmiştir. Bu proje kapsamında ayrıca aynı konu ile ilgili Türkçe Kitaplar⁴ ve Türkçe Makaleler Bibliyografyası da yer almaktadır. Projenin kitaplaşması aşamasında, lisan, konu vb. farklı kriterlerle yapılacak tasnif ve detaylı analitik indeks yardımıyla bibliyografyanın daha kullanışlı olması sağlanmaya çalışılacaktır.

Bu bibliyografya üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Doktora Tezleri, ikinci bölümde Yüksek Lisans Tezleri, üçüncü bölümde Lisans Tezleri yer almaktadır. Tez künyeleri verilirken, tezi hazırlayanın soyadı-adı, tez adı, tez türü, tezin yapıldığı üniversite adı, Fakülte-bölüm veya Enstitü adı, tezin yapıldığı üniversitenin bulunduğu şehrin adı, tezin yapıldığı yıl ve sayfa sayısı sıralaması izlenmiştir. Tezler ilgili bölüm içinde soyadı sırasına göre verilmiş, tezler ayrı bir tasnife tabi tutulmamıştır.

Bu bibliyografyada toplam 134 tez listelenmiş olup, bunların 28'i doktora, 39'u yüksek lisans ve 67'si lisans tezidir. Bibliyografik çalışmaların doğasından kaynaklanan zorluklar, son birkaç yılda yapılmış bulunan tezlerin henüz kataloglara girmemiş olması ve bu çalışmanın bir ilk deneme olması hususları dikkate alındığında, bu çalışmada birtakım eksikliklerin olması mümkün olup, nihai olma iddiası taşımamaktadır. Bu eksiklikler tez sahiplerinin, tez danışmanlarının, konu ile ilgili uzmanların ve konuyla ilgilenen araştırmacı ve okuyucuların katkılarıyla sonraki aşamalarda giderilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmanın mevcut haliyle ilgililere yararlı olmasını diler, Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi yetkililerine teşekkürlerimi sunarım.

² Ahmet Kanlıdere, "Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketleri Hakkındaki Araştırmalara Genel Bir Bakış", *Müteferrika*, S: 15, Yaz 1999, s. 123

³ Bkz. Fahri Solak, "Türkistan ve Kafkasya İle İlgili Türkiye'de Yapılan Tezler Bibliyografyası", *Akademik Araştırmalar*, Yıl: 2, S: 6, Ağustos-Ekim 2000, s. 161-247

⁴ Bkz. Fahri Solak, "Türkistan ve Kafkasya İle İlgili Türkçe Kitaplar Bibliyografyası", *Müteferrika*, S: 19, Yaz 2001

I. DOKTORA TEZLERİ

1. Barutçu, F. Sema, *Uygurca Sadapradita ve Dharmodgata Bodhisattva Hikayesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, 225 s.
2. Bekin, Ahmet Rıza, *Yakub Bey Devrinde Çin Türkistanı'nda Siyasal ve Kültürel Durum*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1968.
3. Chang, J'en-T'an, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1968.
4. Chi-Huei, Huang, *Tibetlilerin Çinliler ve Orta Asya Kavimleriyle Münasebetleri (T'ang Devrinde)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1970, 200 s.
5. Cung, Ch'en Ch'ing, *Çin ve Batı Kaynaklarına Göre 1828 İsyanlarından Yakub Bey'e Kadar Doğu Türkistan Tarihi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara, 1967.
6. Çakmak, Tülay, *Çin'de Tang Dönemi Şiiri ile Divan-ü Lugati't-Türk'teki Mazmun Parçaların Karşılaştırılması*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, 320 s.
7. Çandarhoğlu, Gülçin, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (IX. -XI. Asırlarda)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1967, 181 s.
8. Çengel (Kasapoğlu), Hülya, *Abdurrahim Ötkür'ün Şiirleri (İnceleme-Metin-Aktarma)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, 683 s.
9. Ekrem, Nuraniye Hidayet, *Çin Elçisi Chang Ch'ien'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'daki Etnik Gruplar*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, 295 s.
10. Genç, Reşat, *Divan-ü Lugati't-Türk Müellifi Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk İllerinin Siyasi, Etnik, Sosyal ve Kültürel Durumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1974.
11. Gökalp (Türkoğlu), Cevdet, *Göktürk Devletinin Kuruluşundan Cengiz'in Zuhuruna Kadar Altaylardaki ve İç Moğolistan'daki Kabileler*, Doktora Tezi, Ankara, ty.
12. Huang, Chen Tzong, *Çin-Rus Münasebetleri Bakımından Doğu Türkistan (1881-1911)*, Doktora Tezi, Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1975.
13. Kankılıç, Verdi, *Uygurca Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi -Araştırma, Metin-*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1972, 145 s.
14. Kaşgarlı, S. Mahmut, *Modern Uygur Türkçesi'nde Fiiller*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991, 104 s.
15. Kurban, İklil, *Hocalar Devri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, 134 s.
16. Lin, Chen Nan, *Ch'ang-Chun'un Batı (Moğolistan, Türkistan ve Afganistan) Seyahatnamesi (Wang Kno-Wei'nin Eserlerine Göre), 1221-1224 Arası*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1975, 187 s.

17. Okay, Bülent, **Sui-T'ang Hanedanları Döneminde Çin'deki Orta Asya Kökenli Kişiler ve Çin Uygarlığına Katkıları**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, 181 s.
18. Öztürk, Müesser, **Uygurca'da Eylem Çekimi**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, 185 s.
19. Öztürk, Rıdvan, **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, 294 s.
20. Paik, Jae-Hyun, **Bozkır Kültürü İle Türk ve Kore Kültürü Arasındaki Münasebetler**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.
21. Sertkaya, Osman F., **İslami Devrenin Uygur Harfli Eserlerinden Siracü'l-Kulüb -Transkripsiyon ve İndeks-**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1975, 321 s.
22. Shih-Kang, Peng, **1871-1881 Yılları Arasında Çin'in Orta Asya Politikası**, Doktora Tezi, Ankara Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987, 291 s.
23. Tanrıdağlı, Gülzade, **Çağdaş Uygur Romanı (20 yy.)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.
24. Tezcan, Mehmet, **Kusanlar Tarihi (Yüeh-chih'Iardan Kuşan'lara)**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996, 373 s.
25. Türkeli, Cevat, **Çin Kaynaklarına Göre Hunların Ataları**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, 141 s.
26. Türköz, Ahmet, **Doğu Türkistan'da İnsan Hakları**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1998, 280 s.
27. Woo, Duck-Chan, **Juan-Juan'Iar**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, 147 s.
28. Yalçinkaya, Alaeddin, **Pan-İslamizm Tartışmaları Işığında Türkistan (1864-1922)**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994, 214 s.

II. YÜKSEK LİSANS TEZLERİ

1. Abdurrahman, Varis, **Divan-ü Lugati't-Türk'deki Türk İllerinin Çağdaş Çin Kaynakları İle Mukayesesi ve Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, 137 s.
2. Akgün, Nebahat, **Kutadgu Bilig'in Türkiye Türkçesi'nden Uygurca'ya İndeksi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, 456 s.
3. Alimcan, Ataullah, **Maveraünnehr Ulemaları**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
4. Arsan, A. Fuat, **18. Yüzyıl Sonu-19. Yüzyıl Çin'inde Genel Durum ve Yunnan Müslüman Ayaklanmaları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990, 126 s.
5. Ay (Mumcu), Yasemin, **Sırat-ı Müstakim ve Sebülü'r-Reşad Dergilerinde Dış Türkler Meselesi Üzerine Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1994, 154 s.

6. Baykuzu, Tillo Deniz, **Kuzey Liang'da Kurulan Hun Devleti**, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, 67 s.
7. Bedirhan, Yaşar, **Ortaçağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1994, 154 s.
8. Ceylan, Ömer, **XI. Asırda Orta Asya Türk Boylarında İktisadi Hayat**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, 114 s.
9. Cho, Yong-Seong, **Wu-K'ong Seyahatnamesi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1993, 65 s.
10. Çolakoğlu, Selçuk, **Çin-Sovyet İlişkilerinde Orta Asya Boyutunun Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, 58 s.
11. Ekrem, Erkin, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, 116 s.
12. Emet, Erkin, **Uygur Halk Destanları (Giriş-Metin-Çeviri-Sözlük)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, 158 s.
13. Eraydın, Belgin, **Don Juan de Persia (Oruç Bey)'nin Eseri ve Türk Tarihi Açısından Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1989, 41 s.
14. Gündüz, Ayşe, **Uygur Şiveleri Sözlüğü**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1995, 239 s.
15. Güner, Enver, **Çin ve Göktürk Kaligrafisinin Seramik Yüzeylerde Dokusal İzleri**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.
16. Hidayet, Nuraniye, **Çin Kaynaklarına Göre Karahanlılar (840-1231)**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, 87 s.
17. İneyet, Alimcan, **Hurilika-Hemracan Hikayesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1994, 290 s.
18. Karahan, Kasım, **Göçmen Uygurların Dini Yaşayışları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Kayseri Örneği)**, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 1995, 78 s.
19. Kasapoğlu, Hülya, **Modern Uygur Türkçesi'nde Fiil**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, 288 s.
20. Kemal, Mağfiret, **Çin'de Ming Sülalesi Döneminde Türk Dili İle İlgili Çalışmalar, Faaliyetler ve İdikut Mahkemesi Sözlüğü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997, 210 s.
21. Kocasavaş, Yıldız, **Uygur Halk Masalları (Gramer-Metin-Tercüme-Sözlük)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, 215 s.
22. Kuan-Hua, Lin, **Hsüan-Tsang'm Seyahatnamesi Ta-t'ang-si-yü-chi Üzerine Bir Çalışma**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, 214 s.
23. Kurban, İktil, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, 120 s.

24. Li, Li-Ching, **Chang-Eh'ienin Elçiliği Zamanında Çin İle Kuzeybatı Komşularının Münasebetleri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, 163 s.
25. Mehmet, Abdulkhakim, **Çin Tomur Batur Destanı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme**, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999, 264 s.
26. Naşir, Şevket, **Uluslararası İletişimde Çin**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, 210 s.
27. Orsoy, Sema, **Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Tarihi İle İlgili Belgeler**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, 168 s.
28. Öz, Aynur, **Özbekçe ve Yeni Uygurca Arasındaki Fonetik Ayraçlar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, 226 s.
29. Özertural, Zekine, **Maniheist Uygur Metinlerinin Dil Özellikleri ve Sözcükleri**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, 278 s.
30. Öztürk, Müesser, **Çağdaş Uygurca ve Çince'de 1829 Temel Sözlük**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990, 372 s.
31. Rüstemoğlu, Şenol, **Türk-Çin Münasebetleri (Başlangıçtan VIII. Yüzyıla Kadar)**, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1999, 133 s.
32. Sarıtaş, Eyüp, **Çin Kaynaklarına Göre Türkişler Boyu ve Hakimiyeti**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996, 76 s.
33. Şemseddin, İlyar, **Doğu Türkistan'daki Aşırı Nüfus Artışının Tarım Sektörü Üzerine Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996, 101 s.
34. Taşağul, Ahmet, **Gök-Türk Ülkesine Gelen Çinli Elçilerin Raporlarına Göre Göktürk-Çin İlişkileri (552-630)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, 122 s.
35. Toprakoğlu, A. Doğan, **İsa Yusuf Alptekin'in Hayatı ve Mücadelesi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1997, 121 s.
36. Uçmaz, Veli, **Kaşgar Devleti ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, 70 s.
37. Woo, Duck-Chan, **Köktürk Devletinin Teşekkülü ve Çin İle İlişkileri (6. Asır-8. Asır)**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1992, 98 s.
38. Yavan, Kenan, **Küçük Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1989, 83 s.
39. Zhang, Tang Guo, **Çince Kaynaklara Göre Kuzey Liang Hun Devleti'nin Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Tarihi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, 129 s.

III. LİSANS TEZLERİ

1. Akalın, Baki, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf in İstanbul, 1320, s. 182-205 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 28 s.
2. Akdoğan, İbrahim, *Çince Hikayelerde Doğu Türkleri Hakkında Malumatlar*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1973, 31 s.
3. Akgül, Lütfi, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 26-50)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 24 s.
4. Altan, Nur, *Türkistan'ın Çin ve Rusya İle Sınır Mücadelesi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1971, 13 s.
5. Aratan, Ekrem Ural, *Kaşgar Ağzından Derlemeler*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1961-62, 265 s.
6. Ateş, Nusret, *Çin Şeddinin Menşei, Nazari ve Tatbiki Olarak Serhad Fikri*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1973, 33 s.
7. Aydemir, Ercüment, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf in İstanbul, 1320, s. 166-181 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 22 s.
8. Başar, Gülay, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 250-279)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 35 s.
9. Başak, Emin, *Doğu-Türkistan Türkleri, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 17 s.*
10. Baykal, Veysel, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 200-224)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 26 s.
11. Bengü, Emin Yaşar, *Doğu-Türkistan Türklerinin İktisadi ve Sosyal Durumu*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1981, 32 s.
12. Bultan, Sulhi, *Doğu Göktürkleri (T'U-Küe) ve Çin Arasındaki Münasebetler*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1971, 20 s.
13. Burgun, Kamil, *Çin'de İslamiyet ve Diğer İnançlar*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1975, 50 s.
14. Büyük, Faruk, *Mehmet Emin Buğra, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1976, 69 s.*
15. Büyükçelen, Füsün, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 224-249)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 31 s.
16. Candan, Mustafa, *Tataristan, Tibet ve Çin'e Seyahat*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1968, 48 s.
17. Coşkun, Adil, *Türkler ve Çinliler Arasındaki Askeri Münasebetler*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1973, 36 s.
18. Coştu, Hüseyin, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1981, 21 s.
19. Çınar, Sezgin, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf in İstanbul, 1320, s. 74-105 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1981, 42 s.
20. Demirel, Ahmet, *Çin Hakimiyetinde Hunlar, Hun İmparatorluğunun Yeniden Kuruluşu*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversite-

- si, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1980, 34 s.
21. Doğan, Hasan, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 24 s.
22. Erdoğan, Şenol, *Yang-Tseng-Hsinin Doğu Türkistan Muavinliği Hükümeti*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1977, 92 s.
23. Erez, Hatice, *Sir Clarmont Skirine'nin "Chinese Asia" Adlı Eserinin Kaşgar Bölümü*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1968, 28 s.
24. Ergin, Ertan, *Doğu ve Batı Sibirya ve Çin Tataristanı*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1971, 70 s.
25. Ezer, Seval, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf m İstanbul, 1320, s. 135-165 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 55 s.
26. Gök, Dursun, *Türkistan Tarihi, Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1972, 109 s.
27. Gökçehan, Orhan, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 122-149)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 24 s.
28. Güllü, Mustafa, *East Türkistan to the Twentieth Century (19-71 Arası)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 76 s.
29. Gündüz, Mehmet, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf m İstanbul, 1320, s. 32-73 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 37 s.
30. Güner, Kazım, *Türklerin Tarih Boyunca Kullandığı Takvimler*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1972, 33 s.
31. Gürer, Sıdika, *James Hanilton'un "Dokuz Oğuz ve On Uygurlar"ı*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1970, 19 s.
32. Güzel, Abdullah, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf, İstanbul, 1320, s. 106-134 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 29 s.
33. Haşaklı, Süreyya, *Doğu-Türkistan'da Mançu İstilas (XVIII. ve XIX. Yüzyillarda)*,
34. Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1981, 28 s.
35. Işıköndeş, Mehmet, *Çin Türkistan'ında Keşifler Dönemi Tarihi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1971, 24 s.
36. İçöz, Ünver, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 100-121)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1978, 36 s.
37. İz, Fahir, *Uygurca Kur'an Tercümesi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1936-37, 47 s.
38. Konukseven, Mustafa, *Kutadgu Bilig ve Mahmud-u Kaşgari'ye Göre Devlet İdaresinin Esas Prensipleri*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1968, 44 s.
39. Mansuroğlu, Mecdu Sait, *Uygurca'da Fiil Sıgaları ve Fiillerden Yapılmış Şekiller*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1934-35, 49 s.
40. Mebrure, Rahmi, *Uygur Dilinde Samiteler Sistemi*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi,

- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1935, 29 s.
41. Mumcu, Emine, Kaşgar Tarihi (M. Atıf'ın İstanbul, 1320, s. 365-397 Arası Metni), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 42 s.
42. Neğiş, Fatma Nur, Türkistan'ın İlk Sakinleri, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1980, 100 s.
43. Oğuzkan, Ali Ferhan, Orhun Kitabelerinin Okunuş Şekli, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1940-41, 51 s.
44. Olcay, Leyla, Orta Asya'da Konuşulan Diller (Lawrence Krader'e Göre), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1972, 23 s.
45. Oral, Sahure, Türk Dilleri ve Halkları Göçlerinin Tarihi (Karl ve Menges'e Göre),
46. Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1970, 65 s.
47. Özer, Halil, Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 78-99), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 21 s.
48. Özgöçmen, Ruhiye, Türkistan'ın Etnolojisi (XV.-XIX. Yüzyıllar Arası), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1970, 150 s.
49. Öztürk, Dinçer, Kaşgar Hanları ve Hocalar Hakimiyeti (Doğu Türkistan'da), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1966, 61 s.
50. Saray, Mehmet, Orta Asya'da Türkistan, Tibet, Afganistan, Rus, Çin ve İngiliz Menfaatlerinin Çarpışması (XX. Yüzyılda), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1966, 52 s.
51. Sayın, Osman, Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 280-299), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1979, 40 s.
52. Seval, Dursun, Orta Asya'da Arap Fütuhı, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1966, 60 s.
53. Sezgin, Saliha, Uygur Devleti (Kuruluşundan 820 Senesine Kadar), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1967, 41 s.
54. Soyulu, Sabri, Doğu-Türkistan (Çin Orta Asyası)'da İlk Hristiyanlığın Yayılışı, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1968, 24 s.
55. Şanlı, Gülsen, Sultan Hocalığı (XVIII. Yüzyıla Kadar), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1965, 23 s.
56. Tamer, İsmail, Skirine'nin "Chinese Asia" Adlı Eserinden 8. Kısımın Tahlili (Yarkend-Hoten ve Ötesi), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1968, 48 s.
57. Tavukçuoğlu, Eyüp, Kaşgar Tarihi (M. Atıf'ın İstanbul, 1320, s. 291-328 Arası Metni), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 51 s.
58. Turan, İsmet, Uygurlar Hakkında Yapılan Araştırmalar, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 60 s.
59. Türküm, Şakir, Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi (s. 300-317), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak.,

- Tarih Bölümü, İstanbul, 1981, 22 s.
60. Uçar, Nevzat, *Musavver Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi* (s. 1-25), Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, İstanbul, 1978, 30 s.
61. Urfalı, Erol, *Türk Destanları Bibliyografyası*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1969, 26 s.
62. Uysal, Muzaffer, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf 'ın İstanbul, 1320, s. 248-290 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 61 s.
63. Yağdıran, Mehmet, *Çin ve Doğu Türkistan Politikası (Son Devir)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1975, 37 s.
64. Yarık, Necibe, *Çin'in Kuzey-Batısında Müslüman İsyanı, Doğu Türkistan'ın Zaptı*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1972, 31 s.
65. Yaşar, Mahmut, *Kaşgar Tarihi (M. Atıf in İstanbul, 1320, s. 397-427 Arası Metni)*, Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, 1982, 40 s. 12
- 1991, 114 s.
- Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1991, Ankara, 1992, 124s.
 - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1992, Ankara, 1993, 142s.
 - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1993-1994, Ankara, 1996, 317 s.
 - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1995-1996, Ankara, 1997, 314 s.
 - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1997, Ankara, 1999, 178 s.
 - Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1998, Ankara, 1999, 216 s.
 - Atalar, Münir, "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Kitaplığı Yazmalar Bölümü'nde Mevcut Bulunan Tarih Çalışmalarının Listesi (Doktora ve Doçentlik)", *Türk Kültürü*, S: 249, 1984, s. 74-79.
 - Atalar, Münir, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplığı'nda Mevcut Bulunan Tarih Çalışmalarının Listesi (Doktora ve Doçentlik)", *Türk Kültürü*, C: 22, S: 257, Eylül 1984, s. 61-65.
 - Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans ve Doktora Tez Özetleri 1992, İzmir, 1993, 229 s. Atalar, Münir, "İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplığı'nda Mevcut Bulunan Tarih Çalışmalarının Listesi (Doktora ve Doçentlik)", *Türk Kültürü*, C:22, S: 257, Eylül 1984, s. 61-65.
 - Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans ve Doktora Tez Özetleri 1992, İzmir, 1993, 229 s.

KAYNAKLAR

- Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1982-1988, Ankara, 1989, 111 s.
- Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1989, Ankara, 1990, 133 s.
- Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Katalogu 1990, Ankara,

- Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans ve Doktora Tez Özetleri 1996, İzmir, 1997, 198 s.
- Ergin, Muharrem, "Türkoloji Bölümü Çalışmaları II, Tez Çalışmaları", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: 10, 1960, s. 133-160.
- Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995 Tez Özetleri, Ankara, 1996, 169 s.
- Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996 Tez Özetleri, Ankara, 1998, 230 s.
- Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997 Tez Özetleri, Ankara, 1998, 222 s.
- Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998 Tez Özetleri, Ankara, 1999, 258 s.
- İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri 1982-1991, İstanbul, 1992, 269 s.
- Kavruk, Hasan, "DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Tez Çalışmaları III", *Türkoloji Dergisi*, C: 9, No: 1, 1991, s. 235-272.
- Kurnaz, Cemal, "Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler (Edebiyat) Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yapılan Tez Çalışmaları", *Türk Kültürü*, Yıl: 21, S: 243, 1983, 3.487-491.
- Öner Toy, Olcay, "DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çalışmaları", *Türkoloji Dergisi*, C: 1, S: 1, 1964, s. 149-164.
- Özcan, Abdülkadir, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezleri (Lisans-Doktora)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1984, 296 s.
- Şahin, Şamil-Recep Ulusoy, *Türkiye Üniversiteleri İktisat Tezleri Kataloğu*, İstanbul: KobaYay. 1994.
- Ünver, İsmail, "Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çalışmaları", *Türkoloji Dergisi*, C: 4, S:1, 1972, s. 147-164.
- Yetiş, Kazım, "Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesindeki Tezlerin Bibliyografyası", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: 23'den Ayrı Basım, İstanbul, 1981, s. 265-327.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1987-1988*, Ankara, 1990.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1989*, Ankara, 1992.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1990*, Ankara, 1992.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1991*, Ankara, 1995.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1992*, Ankara, 1997.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1993*, Ankara, 1997.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1994*, Ankara, 1998.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1995*, Ankara, 1999.
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1996*, İnter-netten (www.yok.gov.tr)
- YÖK, *Türkiye Tez Kataloğu 1997*, İnter-netten(www.yok.gov.tr)
- Zeren, Mualla, *Marmara Üniversitesi 1982-1986 Tez Özetleri*, İstanbul, 1987, 307 s.
- Zeren, Mualla, *Marmara Üniversitesi 1987-1988 Tez Özetleri*, İstanbul, 1990, 267 s.

FAALİYETLERİMİZ

KONFERANSLAR

- Vakıf Başkanımız Em.Gen. Sayın M. Rıza BEKİN, Avrupa Birliği Türk Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Araştırma Vakfı (AVRASYA BİR)'nin daveti üzerine adı geçen Vakfın Küçükçekmece'deki konferans salonunda "Doğu Türkistan, Afganistan ve Türkiye Hattında Geçen Hürriyet Mücadelesi Yılları (Bir Komutan'ın Anıları)" konulu bir konferans vermiştir.
Atatürk'ün Türkistan Türkleri ve Orta Asya devletleri ile ilgili gelişmeleri çok yakından takip ettiğini belgeleri ile ortaya koymuştur.
M.Rıza BEKİN'in, Türkiye'ye gelişi, okul hayatı, askerlik yaşamı ve Kore Savaşı ile devletteki hizmet hatıralarının anlattığı bu konferans, kalabalık bir dinleyici kitlesi tarafından ilgili ile izlenmiştir.
- Erzurum'da bulunan ve Genel Başkanlığını Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Alparslan Ceylan'ın yaptığı Erzurum-Güneş Vakfı'nın daveti üzerine Vakıf Başkanımız 10-12 Mart tarihleri arasında Erzurum'a gitmiştir.
Güneş Vakfı'nın yeni hizmet binasının açılış etkinliklerine katılmış ve düzenlenen toplantılarda Doğu Türkistan ile ilgili gelişmeleri ve kendi hatıralarını anlatmıştır.
Ayrıca Vakıf Başkanımız Em.Gen. M.Rıza Bekin, Erzurum Valisi, Büyük Şehir Belediye Başkanı ve 9.Kolordu Komutanı ve Jandarma Bölge Komutanlığına da nezaket ziyaretinde bulunmuştur.
- İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi'nin daveti üzerine Vakıf Genel Sekreteri Hamit Göktürk tarafından Tarih Öğretmenliği Bölümü öğrencilerine bir seminer verilmiştir. Doğu Türkistan'ın genel durumu hakkında bilgiler veren Göktürk, öğrencilerin konu ile ilgili sorularını da cevaplandırmıştır.
Doğu Türkistan müzik ve folklorundan görüntülü olarak örneklerin verildiği seminer, öğrenciler tarafından ilgi ile karşılanmıştır.

ZİYARET- GÖRÜŞMELER

- Vakıf Başkanımız Em.Gen. M. Rıza Bekin, Ankara'da Türk Dünyasından Sorumlu Devlet Bakanı Prof. Dr. Mehmet Aydın'ı makamında ziyaret ederek görüşmüştür.
Devlet Bakanımıza Doğu Türkistan'ın genel durumu ile Türkiye'de yaşayan Doğu Türkistanlılar hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca, Doğu Türkistanlıların beklentileri ile ilgili de bir mektup sunmuştur.
- Vakıf Başkanımız Em.Gen. M.Rıza Bekin, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Şahabetin Harput'u makamında ziyaret etmiş ve görüşme esnasında Doğu Türkistanlıların ikamet işlemleri başta olmak üzere karşılaştıkları çeşitli sorunlar hakkında bilgiler sunmuştur.
- Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Genel Başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan ve Genel Müdürü Doğu Türkistanlı yurttaşımız Saadet Pınar Yıldırım, Vakfımızı ziyaret etmiştir. Türk Dünyası ile ilgili konuların ele alındığı görüşmelerde, Vakıf Başkanımız, kendilerine yardımlarından dolayı teşekkürlerini bildirmiştir.
Biz de Turan Yazgan hocamıza Doğu Türkistan davasına ve Türk Dünyasına yaptığı hizmetlerinden dolayı minnet ve şükranlarımızı sunar, bundan sonraki çalışmalarında başarılar dileriz.
- Vakıf Başkanımız Em.Gen. M.Rıza Bekin, devlet, hükümet yetkilileri, parlamenterler ile kurum ve kuruluşlara birer Mektup göndermiştir.
Söz konusu Mektup'ta Doğu Türkistan'daki mevcut durum anlatılmış ve Doğu Türkistanlıların, devletimizden beklentileri şu şekilde özetlenmiştir:
 1. 23 Aralık 1998 tarih ve 36 sayılı Başbakanlık genelgesinin uygulanmasından doğan aksaklık ve kısıtlamaların giderilmesi,
 2. Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan soydaşlarımıza oturma izni verilmesi,
 3. Çin'i ziyaret edecek olan yetkililerimizin, gezi programlarına Doğu Türkistan'ı da almaları,
 4. Yetkilerin beyanlarında Doğu Türkistan Türkleri'nin moral gücü ve Türk devletinden beklentilerini sarsacak beyanlardan kaçınmalarını,
 5. Doğu Türkistan bölgesi ile bilimsel ve kültürel ilişkiler kurulması, bu konuda karşılıklı ilişkilerin güçlendirilmesi,

6. Türkiye'ye gelmek isteyen Çin uyruklu Doğu Türkistanlılara da Çinlilere olduğu gibi kolay vize verilmesinin sağlanması,
7. Türk İş Adamlarınının Doğu Türkistan'da yatırım yapmalarının teşvik edilmesi,
8. Doğu Türkistan'ın başkenti Ürümqi'de TİKA Temsilciliğinin açılması,
9. Pekin Büyükelçiliği başta olmak üzere, Dış Temsilciliklerimizin Doğu Türkistanlı soydaşlarımıza, ilgi, yardım ve şefkat göstermeleri konusunda uyarılmaları,
10. TRT başta olmak üzere Medya Kuruluşlarımızın mesleki gezi programlarına Doğu Türkistan'ı da katmaları, bu ülkeyi tanıtıcı belgesel programların yapılmasının sağlanması.

Suudi Arabistan'da yaşayan Doğu Türkistan toplumunun liderlerinden, Türkistan Talebe Sandığı'nın başkanı Sayın Emin Abdulgafur Kaşğari vakfımızı ziyaret etmiştir.

Vakıf çalışmaları hakkında bilgi alan Emin Kaşğari, Vakıf Başkanımız Em.Gen. Rıza Bekin ile görüş alışverişinde bulunmuştur.

Doğu Türkistan Vakfı'nın kuruluşunda maddi ve manevi olarak büyük katkısı olan Aksakallarımızdan merhum Abdulgafur Emin Kaşğari'nin oğlu Emin Kaşğari, Vakfımızın kurucularından Münirittin Alemdar'ın oğlu Sayın Aziz Alemdar tarafından şerefine verilen yemekte Vakıf Yönetim Kurulu üyeleri ve hemşehrilerimizle buluşmuştur.

Emin Kaşğari'ye Doğu Türkistan davasına olan yardım ve hizmetlerinden dolayı teşekkür ediyor, sağlık, huzur ve başarılarla dolu bir yaşam diliyoruz.

Vakfımız Genel Sekreteri Hamit Göktürk, Doğu Türkistan Dayanışma Derneği Başkanı Seyit Tarancı ile birlikte Ulusal televizyon kanallarımızdan Meltem TV'de canlı programa iştirak etmiştir. Programda Doğu Türkistan'ın güncel sorunları hakkında bilgiler verilmiştir.

VEFAT VE BAŞSAĞLIĞI

Muhterem Büyüğümüz, Aksakalımız Hacı Muhammed Salih Artış'ın eşi,
Vakfımız Yönetim Kurulu üyesi Sayın M.İsa Artış ile
Sayın Abdulmecit Artış'ın Anneleri

HACI BİBİ SALİHA ARTIŞ HANİMEFENDİ (Doğumu 1924)

18 Mart 2004 günü hakkın rahmetine kavuşmuş ve
19 Mart günü Eyüp Sultan Kabristanı'na defnedilmiştir.

Merhuma Cenab-ı Allah'tan rahmet ve mağfiret,
Kederli ailesine başsağlığı diliyoruz.

DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI